

Česká zemědělská univerzita v Praze

Provozně ekonomická fakulta

Katedra psychologie

Diplomová práce

**Vnímání komunistické minulosti u postsocialistické
generace**

Michaela Kristová

© 2014 ČZU v Praze

ČESKÁ ZEMĚDĚLSKÁ UNIVERZITA V PRAZE

Katedra psychologie
Provozně ekonomická fakulta

ZADÁNÍ DIPLOMOVÉ PRÁCE

Kristová Michaela

Hospodářská a kulturní studia

Název práce

Vnímání komunistické minulosti u postsocialistické generace

Anglický název

The perception of the communist past in post-socialist generation

Cíle práce

Diplomová práce řeší otázku percepce komunistické minulosti u postsocialistické generace, konkrétně u vybraných respondentů ve věku 18-26 let žijících v České republice. Cílem je na základě polostrukturovaných rozhovorů analyzovat a interpretovat postoje této generační skupiny ve vnímání komunistické minulosti a zjistit, zda lze hovořit o jistých shodných výkladových vzorcích reflektujících sledované období.

Metodika

Metodika řešení problematiky diplomové práce se v teoretické části opírá o studium odborných informačních zdrojů. Praktická část je založena na kvalitativně orientovaném výzkumu, kdy za účelem získání dat bude využita technika polostrukturovaného interview.

Harmonogram zpracování

1. Příprava a studium odborných informačních zdrojů, upřesnění hlavních a dílčích cílů diplomové práce, volba postupu řešení: 6/2012
2. Zpracování přehledu řešení problematiky dle odborných informačních zdrojů: 7/2012
3. Provedení terénního výzkumu a pořízení rozhovorů: 8/2012 - 9/2012
4. Vypracování analytické části diplomové práce, diskuze a zhodnocení výsledků: 10/2012 - 12/2012
5. Tvorba finálního dokumentu a odevzdání diplomové práce: 1/2013 - 3/2013

Rozsah textové části

60 - 80 stran

Klíčová slova

Kolektivní paměť, postsocialistická generace, komunismus, komunistická minulost, tradování minulosti, antikomunismus, stereotypy, kvalitativní výzkum, polostrukturovaný rozhovor.

Doporučené zdroje informací

ASSMANN, Jan. Kultura a paměť: Písmo, vzpomínka a politická identita v rozvinutých kulturách starověku. 1. vyd. Praha: Prostor, 2001. 317 s. ISBN 80-7260-051-6.

BASTL, Martin a kol. Krajiní pravice a krajiní levice v ČR. 1. vyd. Praha: Grada Publishing, 2011. 285 s. ISBN 978-80-247-3797-3.

BERGER, Peter, LUCKMANN, Thomas. Sociální konstrukce reality: Pojednání o sociologii vědění. 1. vyd. Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury, 1999. 214 s. ISBN 80-85959-46-1.

HALBWACHS, Maurice. Kolektivní paměť. 1. vyd. Praha: Sociologické nakladatelství, 2009. 289 s. ISBN 978-80-7419-016-2.

HENDL, Jan. Úvod do kvalitativního výzkumu. 1. vyd. Praha: Karolinum, 1997. 243 s. ISBN 80-7184-549-3.

HOLÝ, Ladislav. Malý český člověk a skvělý český národ: Národní identita a postkomunistická transformace společnosti. 2. vyd. Praha: Sociologické nakladatelství, 2010. 233 s. ISBN 978-80-7419-018-6.

KŘIVKA, Zdeněk. Komunismus ve dvacátém století očima jeho obětí. 1. vyd. Praha: Konfederace politických vězňů, 2009. 127 s.

MAYER, Françoise. Češi a jejich komunismus: Paměť a politická identita. 1. vyd. Praha: Argo, 2009. 273 s. ISBN 978-80-257-0151-5.

NAVARA, Luděk, ALBRECHT, Josef. Abeceda komunismu. 1. vyd. Praha: Host, 2010. 234 s. ISBN 978-80-7294-340-1.

Vedoucí práce

Kreisslová Sandra, PhDr., Ph.D.

Termín odevzdání

březen 2014

Elektronicky schváleno dne 30.10.2012

PhDr. Pavla Rymešová, Ph.D.

Vedoucí katedry

Elektronicky schváleno dne 4.3.2014

Ing. Martin Pelikán, Ph.D.

Děkan fakulty

Čestné prohlášení

Prohlašuji, že svou diplomovou práci "Vnímání komunistické minulosti u postsocialistické generace" jsem vypracovala samostatně pod vedením vedoucího diplomové práce a s použitím odborné literatury a dalších informačních zdrojů, které jsou citovány v práci a uvedeny v seznamu literatury na konci práce. Jako autorka uvedené diplomové práce dále prohlašuji, že jsem v souvislosti s jejím vytvořením neporušila autorská práva třetích osob.

V Praze dne 27.3.2014

Poděkování

Ráda bych touto cestou poděkovala zejména PhDr. Sandře Kreisslové, Ph.D. za cenné rady, věnovaný čas a především trpělivost při vedení mé diplomové práce. Dále děkuji všem dotazovaným za jejich ochotu podělit se o své názory a vzpomínky.

Vnímání komunistické minulosti u postsocialistické generace

Perception of the communist past in post-socialism generation

Souhrn

Diplomová práce řeší otázku percepce komunistické minulosti u postsocialistické generace, konkrétně u vybraných informátorů studujících vysokou školu a žijících v České republice. Cílem je na základě analýzy a interpretace postojů této generační skupiny zjistit, zda lze hovořit o jistých shodných výkladových vzorcích reflektujících sledované období. V rámci výzkumného šetření bylo dále zjišťováno, jakým způsobem percepce komunistické minulosti ovlivňuje vnímání současnosti. Teoretická část práce se zabývá definováním pojmosloví souvisejícím s řešenou problematikou, kde stěžejní termín představuje kolektivní paměť, formující názory a postoje sledované skupiny. Praktická část je založena na empirickém výzkumu, v rámci něhož byly pořizeny polostrukturované rozhovory se zástupci dané generace.

Summary

The diploma thesis deals with the issue of perception of the communist past in post-socialist generation, specifically at selected informants studying college and living in the Czech Republic. The objective is to determine whether there is a possible to talk about identical formulas that reflect observed period. This objective is based on the analysis and interpretation of the attitudes of the generational group. As part of the research was further examined how perception of the communist past affects the perception of the present. The theoretical part deals with defining the terminology associated with the issue, where the collective memory represent the basic concept,

forming opinions and attitudes of studied group. The practical part is based on empirical research where the semi-structured interviews with representatives of the generation was taken.

Klíčová slova: kolektivní paměť, postsocialistická generace, komunismus, komunistická minulost, tradování minulosti, antikomunismus, stereotypy, kvalitativní výzkum, polostrukturovaný rozhovor

Keywords: collective memory, post-socialist generation, communism, communist past, handed down of the past, anticommunism, stereotypes, qualitative research, semi-structured interview

OBSAH

1	ÚVOD	10
2	CÍL PRÁCE A METODIKA	11
3	TEORETICKÁ VÝCHODISKA	13
3.1	KOLEKTIVNÍ PAMĚŤ	13
3.1.1	KOLEKTIVNÍ PAMĚŤ V KONTEXTU KOMUNISTICKÉ MINULOSTI	15
3.2	KONSTRUKCE SOCIÁLNÍ REALITY	16
3.3	GENERACE	17
3.4	TOTALITARISMUS	18
3.4.1	ROZDÍL MEZI TOTALITARISMEM A TOTALITNÍM REŽIMEM	20
3.4.2	PERENIALISTICKÝ VS. MODERNISTICKÝ PŘÍSTUP	21
3.4.3	TYPOLOGIE TOTALITNÍCH REŽIMŮ	23
3.5	KOMUNISMUS	23
3.6	KOMUNISTICKÝ REŽIM V ČESKOSLOVENSKU	26
4	EMPIRICKÁ ČÁST	29
4.1	REFLEXE KVALITATIVNÍHO VÝZKUMU	29
4.2	FAKTOGRAFICKÉ ZNALOSTI STUDENTŮ O DANÉM OBDOBÍ	31
4.3	PERCEPCE KOMUNISTICKÉ MINULOSTI	33
4.4	FAKTORY OVLIVŇUJÍCÍ PERCEPCI MINULOSTI	38
4.4.1	RODINA	38
4.4.2	VÝUKA NA ZÁKLADNÍCH A STŘEDNÍCH ŠKOLÁCH	44
4.4.3	MÉDIA	50
4.4.4	DEFINOVÁNÍ NEJVÝZNAMNĚJŠÍCH VLIVŮ NA PERCEPCI MINULOSTI	57
4.5	VYROVNÁNÍ SE S MINULOSTÍ	58
4.5.1	POSTOJ KE SPOLUPRACOVNÍKŮM BÝVALÉHO REŽIMU	62
4.5.2	SEZNAMY STB	64

4.6	HODNOCENÍ SOUČASNÉ KOMUNISTICKÉ STRANY	67
4.6.1	MLÁDEŽNICKÉ KOMUNISTICKÉ ORGANIZACE	70
4.7	MÍSTA PAMĚTI	72
4.8	DOPADY HISTORICKÉ ZKUŠENOSTI	74
5	ZÁVĚR	79
6	SEZNAM POUŽITÝCH ZDROJŮ	81
6.1	SEZNAM LITERATURY	81
6.2	INTERNETOVÉ ZDROJE	84
7	PŘÍLOHA	87

1 ÚVOD

Motto: „Bez paměti není identity. Musíme ručit za to, čím jsme byli včera, i za to, čím jsme dnes. Teprve tímto ručením se stáváme odpovědnou lidskou bytostí. Obzvlášť důležité samozřejmě je, aby se s minulostí seznamovali mladí lidé, aby už od mlada reflektovali to, co předcházelo době, v níž žijí, orientovali se, vnímali ji,“

Václav Havel, 2010

Období komunistické minulosti České republiky, trvající bezmála čtyřicet let, do značné míry ovlivnilo vývoj českého národa. Důsledky působení vlády jedné strany se projektují i do současné mentality obyvatel. Starší generace předává skrze své vzpomínky historickou zkušenost na své potomky a ti tak přejímají vžitý vzorec chování. Povědomí o předlistopadovém období je formováno společenskou atmosférou a určitými zkratkami, objevujícími se v médiích, dochází tím k absenci hlubší a odbornější diskuze.

Postsocialistická generace, postrádající vlastní prožitou zkušenost, je odkázána na zdroje informací poskytované okolím. Následně utvořené postoje představují směs působení několika faktorů, které jsou však u každého jedince odlišné. Sociální skupiny, v nichž se studenti vysokých škol pohybují, jsou zastoupeny především rodinným prostředím, školní výukou a přáteli. Nezanedbatelný vliv mají média, která neúplným či vyloženě lživým obsahem mohou ovlivňovat příjemce zpráv.

Teoretická část této práce je zaměřena na definování pojmosloví, vztahující se k řešené problematice. Stěžejní termín v tomto případě představuje kolektivní paměť a sociální realita. Dále je prostor věnován rozboru režimu, který v Československu působil.

Empirická část práce je založena na analýze vlastního výzkumu, získaného v první řadě technikou dotazování ve formě polostrukturovaného rozhovoru. Zvolený vzorek informátorů se omezil na studenty vysokých škol, aby se předešlo příliš velké roztržitosti, způsobené rozličnou mírou dosaženého vzdělání, která by znemožnila zobecnění závěrů na sledovaný vzorek.

Snahou badatelky je přispět novými poznatky do zkoumané problematiky, kde převažují výzkumy mapující názorové postoje generací, jež v dané době žily.

2 CÍL PRÁCE A METODIKA

Diplomová práce řeší otázku percepce komunistické minulosti u postsocialistické generace, konkrétně u vybraných informátorů studujících vysokou školu a žijících v České republice. Stanovena byla věková hranice 26 let, jejímž smyslem je filtrovat jedince mající vlastní vzpomínky na období před rokem 1989. Cílem je na základě analýzy a interpretace postojů této generační skupiny zjistit, zda lze hovořit o jistých shodných výkladových vzorcích reflektujících sledované období. Dále bylo zjišťováno, jakým způsobem percepce minulosti ovlivňuje vnímání současnosti.

Pro zvolený cíl, zabývající se sociální problematikou, se jako vhodný jevil kvalitativní výzkum. Charakteristický je, dle českého pedagoga Jana Hendla, snahou badatele o získání komplexního pohledu na předmět studie. Oproti výzkumu kvantitativnímu se liší menším počtem účastníků výzkumu, což napomáhá získání podrobného popisu sledovaného jedince, skupiny, události či fenoménu. Nevýhodou představuje nemožnost zobecnění výsledků na širokou populaci a časová náročnost.¹

Za techniku sběru dat byla zvolena metoda dotazování a to formou polostrukturovaného rozhovoru (též rozhovoru pomocí návodu, částečně řízeného aj.), jehož předností je, že využívá výhody a zároveň minimalizuje negativa volného a strukturovaného interview. Vyznačuje se přípravou souboru otázek, které nemají pevně dané pořadí a mohou být v průběhu sezení modifikovány. Určitá volnost napomáhá přirozené komunikační atmosféře a předem daný okruh témat usnadňuje budoucí třídění údajů pro jejich porovnání.²

Přepis rozhovorů probíhal podle pravidel sepsaných Hansem Joachimem Schröderem:

- Rozhovory se transkribují ve formě, v níž zazněly, tzn. nemění se slovosled a neopravují se nespisovná slova a špatné skloňování
- Výjimku tvoří přeřeknutí a citoslovce typu „ehm“, „hmm“ a „aha“, které se vynechávají
- Vynechaná místa textu se označují třemi tečkami v hranatých závorkách „[...]“

¹ Hendl, *Kvalitativní výzkum: základní metody a aplikace*, s. 49-60

² Reichel, *Kapitoly metodologie sociálních výzkumů*, s. 111-112

- V hranatých závorkách „[]“ jsou též psány vsuvky, jež badatel do citací vkládá, kulaté závorky „()“ značí slova, která nelze rozluštit
- Nedokončené věty se doplňují třemi tečkami a skoky v logické návaznosti věty se oddělují pomlčkou
- Číslovky (s výjimkou letopočtů) se obvykle vypisují, na rozdíl od mluvených zkratk (např. ČSSD, KSČM)³

Podrobnější informace o průběhu výzkumného šetření obsahuje kapitola 4.1 Reflexe kvalitativního výzkumu.

³ Schröder, *Die gestohlenen Jahre*, s. 91-95

3 TEORETICKÁ VÝCHODISKA

3.1 Kolektivní paměť

Jelikož se empirická část práce zaměřuje na výzkum percepce minulosti, představuje kolektivní paměť základní pojem, který je třeba rozebrat. Termín kolektivní paměť („*mémoire collective*“) byl poprvé použit francouzským sociologem Mauricem Halbwachsem, Durkheimovým studentem. Ústřední Halbwachsovou tezí je, že individuální paměť člověka se formuje v rámci socializace, vzpomínky zůstávají za každých okolností kolektivní a jsou nám připomínány ostatními a to i v případě, kdy jsme jedinými účastníky událostí. Společnost ovlivňuje, co si lidé pamatují a co naopak zapomínají, tzn. pokud by jedinec žil v naprosté izolaci, neměl by paměť. Důležitou roli, mimo prostor a čas, hrají sociální skupiny, v nichž se lidé pohybují, pokud dojde k opuštění takovéto skupiny a přestane probíhat komunikace s jejími členy, spustí se proces zapomínání. Vzpomínky nejsou obrazem naší minulosti, vzpomínáme z pohledu sociálního rámce, který je v přítomnosti.⁴ Přísně vzato, vzpomínky se nedají považovat za individuální, individuální mohou být jen počítky těsně spjaté s lidským tělem.⁵

Značnou část Halbwachsových poznatků přejal a zaktualizoval egyptolog Jan Assmann. Minulost podle jeho slov vzniká teprve tím, když se k ní lidé vztahují. Aby se člověk mohl k minulosti vztahovat, musí si ji uvědomit, k čemuž musí být splněn následující předpoklad: o minulosti musí existovat svědectví vykazující charakteristickou diferenci vůči dnešku.⁶

Assmann rozlišuje paměť na komunikativní a kulturní. Komunikativní paměť tvoří osobní vzpomínky a zkušenosti člověka a je vázána na jeho osobu. Vzpomínky jedinec sdílí se svými současníky, typický příklad představuje generační paměť, jak bude znázorněno v empirické části práce v kapitole 4.4.1 Rodina. Generační paměť zaniká smrtí svých nositelů, kdy ji nahradí paměť nová. Oproti tomu kulturní paměť tvoří vzpomínání na události („fixní body v minulosti“), ke kterým došlo před narozením daného jedince. Podoba kulturní paměti se odvíjí od prostředí a společnosti,

⁴ Halbwachs, *Kolektivní paměť*, s. 50-52

⁵ Assmann, *Kultura a paměť*, s. 38

⁶ Tamtéž, s. 31

v němž jedinec žije⁷ a neustále dochází k jejímu přeformulování z perspektivy přítomnosti. Lidé nejsou schopni si pamatovat vše, musí umět rozlišit, co je důležité a zbytek zapomenout. Kritéria toho, co je považováno za relevantní se však v čase mění. Jinými slovy, minulost se nemění, její konstrukce ale ano. Výklad minulosti slouží k ospravedlnění současné orientaci společnosti. „*Ti, kdož jsou v takové pozici, aby jejich verze minulosti převládaly, mohou uplatnit silný vliv na určování toho, co je pamětihodné pro společnost jako celek. Tím, že takový vliv uplatňují, upevňují základy své stávající moci.*“⁸

Za největší rozmach kolektivní paměti označuje francouzský historik Jacques Le Goff 19. století. Jednotlivé národy se snažily interpretovat svůj původ za účelem legitimizace vzniku národního státu. Na podporu připomínek historických událostí se budovaly památníky a muzea, nebo-li tzv. místa paměti (autorem pojmu je francouzský historik Pierre Nora), o jejich významu pro postsocialistickou generaci pojednává v empirické části kapitola 4.7 Místa paměti. Vznikaly první fotografie a docházelo k jejich propojování s novou historickou metodou orální historie.⁹

Orální historie se opírá o vzpomínky získané ústními rozhovory, nikoliv o písemná svědectví, jak je běžné. „*Historický obraz, který se v těchto vzpomínkách a vyprávění vytváří, podává „dějiny všedního dne“, jakési „dějiny zdola“.*“¹⁰ Orální historií v rodinách se zabývá kniha „*Můj děda nebyl nácek*“, zaměřující se na tradování německé minulosti z doby druhé světové války. Podle autorů se rodinná paměť skládá z drobných epizod, jež jsou v rodině komunikovány. Ke zpřítomnění minulosti nedochází úmyslně za určitým cílem, nýbrž náhodně například při rodinných oslavách, sledování televize nebo prohlížení fotografií. Iniciativa nemusí vždy vycházet od aktéra tehdejších událostí, konverzaci naopak většinou otevírá příslušník následující generace, který vyslechnuté příběhy interpretuje podle svého, případně je doplňuje nebo zkresluje. Kniha dále uvádí, že se v rodině vypráví příběhy, který už každý zná a to z důvodu, že „*vztah k minulým událostem není pouze aktem jejich společného zpřítomnění jako něčeho minulého, nýbrž procesem potvrzení postoje k důležitým životním záležitostem,*

⁷ Assmann, *Kultura a paměť*, s. 31-61

⁸ Andrews, *Otevřená minulost*, s. 88-91

⁹ Le Goff, *Paměť a dějiny*, s. 101-109

¹⁰ Assmann, *Kultura a paměť*, s. 49

který v rodině vydržel po dlouhou dobu. Rituální opakování (...) označuje kontinuitu sebeporozumění, která se potvrzuje v samotném aktu“. Nejde tedy jen o proces aktualizace a předání zážitků, ale o definování rodiny jako skupiny se specifickými dějinami. Vyprávěné příběhy tvoří rámec, díky němuž mají jednotliví členové rodiny pocit, že si všichni události pamatují stejným způsobem, ačkoliv každý jedinec může mít zcela odlišnou verzi. Vzpomínky vznikají skrze komunikaci a interakci v rámci sociální skupiny, v tomto případě v rodině, jak o tom hovořil Assmann v návaznosti na Halbwachse a Goffmana.¹¹ Praktická část práce obsahuje značné množství citací dotazovaných, které obsahují vzpomínky předávané starší generací svým potomkům, obsaženy jsou především v kapitole 4.4.1 Rodina.

Zatímco existuje nepřeborné množství kolektivních pamětí, historie je jen jedna. Podle Halbwachse panuje mezi pamětí a historií vztah návaznosti. „*Dějiny začínají tam, kde už nikdo nevzpomíná na minulost, tj. nežije ji.*“¹²

3.1.1 Kolektivní paměť v kontextu komunistické minulosti

Politolog Jan Bureš předkládá názor, že povědomí o komunistické minulosti je silně formováno společenskou atmosférou, určitými zkratkami, které se objevují v médiích, ve veřejných diskusích, ve výuce a diskusích v rodině, které nejdou nijak hluboko pod obecnou úroveň. Politici podle jeho slov používají zploštěné floskule a předrevoluční režim prezentují jen jako režim, který zavíral politické odpůrce a kolektivizoval zemědělství. Přese množství odborných publikací detailně popisující reálný socialismus, které jsou k dispozici, zde postrádá hlubší a odbornější diskuzi. K rozpravě dochází pouze na vědeckých fórech a poznatky se k široké veřejnosti nedostanou.¹³

Historik Michal Kopeček poukazuje na to, že ve vztahu ke komunismu neexistuje jedna homogenní nebo konzistentní paměť národa. Naopak, ve veřejnosti se vyskytují různé podoby historické paměti, které se odvíjejí od plurality politických

¹¹ Welzer a kol., „*Můj děda nebyl nácek*“, s. 17-21

¹² Assmann, *Kultura a paměť*, s. 43

¹³ BALÁŽOVÁ, Jarmila. Komunismus očima mladých lidí. In: *Český rozhlas: Studio STOP* [online]. 2006 [cit. 2014-03-20]. Dostupné z: http://www.rozhlas.cz/cro6/stop/_zprava/235356?print=1

a sociálních identit. Každý jedinec je ovlivněn svářícími se „interními“ paměťmi a v různých kontextech minulé děje interpretuje podle toho, jaký příběh právě zastínil příběhy jiné.¹⁴

Prvním pokusem o reflexi české historické paměti komunismu, formující se v průběhu 90. let 20. století je kniha francouzské historičky a socioložky Françoise Mayer *Češi a jejich komunismus*. Cenná je především v tom, že autorka píše bez předsudků vůči českému prostředí, v němž se v různých sociálních a politických světech utvořilo několik svébytných pamětí komunismu. Autorka předkládá názor, že se České republice střetávají tři odlišné diskursy minulosti a to politických vězňů 50. let, disentu 70. - 80. let (reformních komunistů, katolíků a undergroundu) a nomenklaturních komunistů normalizačního období.

Značná část publikace je věnována debatám o spolupracovnících Státní bezpečnosti, o smysluplnosti lustračního zákona a zveřejnění seznamů spolupracovníků StB. Tématu je věnována samostatná kapitola 4.5 Vyrovnání se s minulostí, mapující názory dotazovaných studentů.

3.2 Konstrukce sociální reality

Sociální konstruktivismus představuje sociologický směr, prezentovaný především sociology Peterem L. Bergerem a Thomasem Luckmannem. Ve svém díle *Sociální konstrukce reality* Berger a Luckmann vycházejí z předpokladu, že sociální skutečnosti nejsou předem dané, nýbrž jsou vytvářeny lidmi v procesu interakce a komunikace. Z toho vyplývá, že sociálních realit existuje bezpočet, svou realitu má každá společnost, skupina jedinců a každý člověk. Jednotlivé reality se vzájemně setkávají a ovlivňují. Nejintenzivnější způsob interakce představuje setkání jedinců tváří v tvář. Dochází k výměně informací, možnosti nahlédnout realitu druhého člověka a projekce jedné reality do druhé. Berger s Luckmannem formulovali tři fáze konstrukce reality - externalizace, objektivizace a internalizace. Ve fázi externalizace se každé jednotlivé individuum projevuje do okolního světa, a co bylo projektováno se následně stává objektivní skutečností na člověku nezávislé, aby v závěru procesu jedinec zpětně

¹⁴ Kunštát, *Historická reflexe minulosti aneb „ostalgie“ v Německu a Česku*, s. 21

přijal do své reality podněty z okolí. Důležitou roli v průběhu objektivizace představuje jazyk, díky kterému dochází k přenosu osobních a kolektivních zkušeností.¹⁵

Účinný nástroj pro konstrukci sociální reality představují média, o jejichž vlivu na percepci komunistické minulosti je pojednáno v kapitole 4.4.3 Média. Masová média díky své dostupnosti mohou ovlivňovat myšlení a postoje příjemců zpráv. V souvislosti s tím je vhodné zmínit koncept „agenda setting“, do češtiny přeloženo jako nastolování témat, jehož základní tezí je, že média mají schopnost výběrem témat ovlivňovat, co bude veřejnost pokládat za důležité. Docilují toho například redakčním členěním a formou prezentace, kdy významnost sdělení podtrhnou prioritním zařazením a využitím audiovizuálních efektů (doprovodná grafika, fotografie, hudba apod.). Zdůraznění zprávy napomáhá též frekvence sdělení a jejich délka.¹⁶ „*Jak říká staré přísloví, média vám nutně neřeknou, co si myslet, ale řeknou vám, na co myslet a jak na to myslet.*“¹⁷ V knize *Masová komunikace a veřejné mínění* se uvádí, že nelze hovořit o jednostranné interakci, nejsou to jen média, kdo má moc ovlivňovat, publikum vytváří tlak na obsah a média mu do jisté míry podléhají.¹⁸

3.3 Generace

Jelikož se práce věnuje interpretaci názorů jen určité části populace, konkrétně postsocialistické generace, je nutné pojem generace vysvětlit. *Slovník sociologických pojmů* ji definuje jako skupinu jedinců, jejíž příslušníky spojuje stejný způsob myšlení a život ve stejných historických a kulturních podmínkách. Sociolog a publicista Jan Jandourek uvádí dvě odlišná vymezení pojmu a to generaci rodinnou a kulturní. Kulturní není předmětem výzkumu této práce a proto jsou zde pro bližší pochopení uvedeny jen její příklady, jimiž jsou „válečná generace“ nebo „počítačová generace“. Rodinná generace je definována na základě kalendářního věku a jedná se tedy o jedince

¹⁵ Berger, Luckmann, *Sociální konstrukce reality*, s. 25-74

¹⁶ Urban, Dubský, Murdza, *Masová komunikace a veřejné mínění*, s. 95

¹⁷ McChesney, *Problém médií: Jak uvažovat o dnešních médiích*, s. 16

¹⁸ Urban, Dubský, Murdza, *Masová komunikace a veřejné mínění*, s. 93

narozené v přibližně stejném časovém období, obvykle v rozmezí dvaceti až třiceti let.¹⁹ Věkový rozdíl mezi informátory empirického výzkumu tvořil maximálně čtyři roky.

Každá jednotlivá generace prochází neopakovatelnou historickou zkušeností, protože každá prochází jiným druhem socializace. Sociolog a filosof Karl Mannheim se zabíral konceptem generačního vědomí a dospěl k závěru, „že generační vědomí má svůj původ v názorech a postojích, které vznikají v reakci na sdílené shodné sociální prostředí a situace. Generační vědomí se utváří na základě analogické sociální a historické zkušenosti, byť u jednotlivých vrstevníků často individuálně modifikovaných - vzniká tzv. generační jednotka.“²⁰

Velký sociologický slovník popisuje, jak v období zásadních společenských transformací vyžívá více kulturních a historických generací, než v dobách dlouhodobé stability. Avšak jsou to právě období velkých změn, která následující dobu klidu a stability ovlivňují a udávají podobu generací, jež se v nich utváří.²¹

3.4 Totalitarismus

V souvislosti s historií České republiky je nezbytné vysvětlit pojem totalitarismus, který vychází z latinského slova *totus* (ve středověké latině *totalis*), znamenající celý či všechen. V různých modifikacích se stal běžnou součástí italštiny, v politickém významu se však začal užívat až později.²² Za jeho tvůrce bývá označován Giovanni Battista Amendola, italský liberál, publicista a politik, který v roce 1923 označil za totalitní Mussoliniho fašismus, jenž podle něj usiloval o „absolutní nadvládu a kompletní a nekontrolovatelný zábor oblasti politického života a administrativy“, což v Amendolových očích představovalo totalitní systém.²³ Amendola a další odpůrci fašismu, začali později výraz totalitní vztahovat i na komunismus. Giovanni Gentile změnil vnímání pojmu z negativního na pozitivní, když prohlásil, že „totalitní charakteristika dobře vystihuje vyzrálou, tj. na stát orientovanou formu fašismu“.²⁴

¹⁹ Jandourek, *Slovník sociologických pojmů*, s. 94

²⁰ Linhart a kol., *Velký sociologický slovník*, 1. svazek, s. 340

²¹ Tamtéž

²² Balík, Kubát, *Teorie a praxe nedemokratických režimů*, s. 23

²³ Profant, *Slovník vybraných pojmů k občanství*, s. 149

²⁴ Balík, Kubát, *Teorie a praxe nedemokratických režimů*, s. 24

V prostředí antikomunistického disentu v Sovětském svazu a v středoevropských zemích se pojem totalitarismus dlouho nijak výrazně neetabloval. Začal se objevovat až v disidentské literatuře z osmdesátých let, zejména v esejích. V českém jazykovém prostředí převládlo použití spíše pojmu totalita, v horším případě výraz totalitarismus degradoval do podoby „totáč“, jímž je myšlen minulý režim v Československu.²⁵

Martin Profant ve své knize totalitarismus popisuje jako vládnutí jediného, silně politicky mobilizovaného a striktně centralizovaného hnutí, které samo sebe obvykle nazývá stranou. V čele obvykle stojí silná osobnost, jako např. Stalin, Hitler, Mussolini. Dochází ke sloučení struktur a institucí státu se strukturami a institucemi strany a stát se tak stává podřízeným vůči totalitní straně. Hnutí zastává dominantní postavení a ovlivňuje všechny sféry společenského života, jako je vzdělání, vědecké bádání, umění, náboženství, spolkový život a média. Jeho cílem tedy není jen naprostá kontrola každého jedince ve veřejné sféře, nýbrž i v soukromé. Totalitní režim se vždy opírá o ideologii, která určuje jediný správný a tudíž tolerovatelný způsob interpretace světa, místa člověka v něm, dějin a zvláště nezměnitelných principů, z nichž je odvoditelná budoucnost. K prosazování této ideologie slouží masová propaganda, jakákoliv forma nesouhlasu či odporu je trestána. Mimo jiné totalitní režim omezuje tržní a ekonomickou konkurenci a ovládá rozhodující část hospodářství.²⁶

Nejznámější autory soudobé definice totalitarismu představují Carl Joachim Friedrich a Zbigniew Brzezinski. Ve svém díle *Totalitní diktatura a autokracie* z roku 1956 při definování hlavních bodů charakterizujících totalitní systém vycházeli z analýzy nacistického a komunistického režimu. Aby se dal režim označit jako totalitní, musí splňovat následující podmínky:²⁷

1. Legitimita politického systému je postavena na oficiální ideologii, kterou musejí přijmout a akceptovat všichni členové společnosti.
2. Veškerý společenský a politický život je ovládán jedinou politickou stranou, v jejímž čele většinou stojí vůdce. Strana je hierarchicky organizována a je nadřízena či přímo sloučena se státní byrokracií.

²⁵ Profant, *Slovník vybraných pojmů k občanství*, s. 155-156

²⁶ Tamtéž, s. 148-149

²⁷ Balík, Kubát, *Teorie a praxe nedemokratických režimů*, s. 43

3. Vládnoucí strana má absolutní monopol na kontrolu všech prostředků ozbrojené moci. Kontrolu provádí sama strana nebo jí podřízená byrokracie.
4. Prostředky masové komunikace (tisk, televize, rozhlas a knižní produkce) jsou zcela pod dohledem vládnoucí strany, případně jí kontrolované byrokracie.
5. Společnost je psychicky a fyzicky kontrolována pomocí tajné policie, které pro své účely využívá teroristické postupy.
6. Hospodářství je centrálně řízeno a plánováno.²⁸

Poslední bod je přijímán rozporuplně, jelikož ekonomika nacistického Německa nebyla zcela kontrolována a ovládána státem.²⁹

Jako politologický koncept bývá s totalitarismem nejvíce spojován nacismus a komunismus, Profant ve *Slovníku vybraných pojmů k občanství* mezi ně řadí i fašismus³⁰, avšak řada badatelů toto tvrzení zpochybňuje, jako například Giovanni Sartori, který tvrdí, že fašismus byl příkladem autoritativní diktatury; „*byl něčím mnohem víc než ,obyčejnou diktaturou', ale mnohem méně, než totalitním státem*“.³¹

3.4.1 Rozdíl mezi totalitarismem a totalitním režimem

Rozdíl mezi totalitarismem a totalitním režimem podle Giovanniho Sartoriho spočívá v tom, že totalitarismus je jedním z konců pomyslné osy politických systémů, na jejímž druhém konci je demokracie. Mezi nimi se nachází větší množství politických systémů, které jsou buď demokratické či nedemokratické a nedá se očekávat, že by některý byl čistě totalitní, jen se k tomuto bodu bude více či méně přibližovat.³² Profant naopak tyto pojmy nerozlišuje a uvádí je jako jiný termín pro totéž.³³

²⁸ Říchová, *Přehled moderních politologických teorií*, s. 228

²⁹ Balík, Kubát, *Teorie a praxe nedemokratických režimů*, s. 44

³⁰ Profant, *Slovník vybraných pojmů k občanství*, s. 148

³¹ Balík, Kubát, *Teorie a praxe nedemokratických režimů*, s. 23

³² Tamtéž, s. 26-27

³³ Profant, *Slovník vybraných pojmů k občanství*, s. 148

3.4.2 Perennialistický vs. modernistický přístup

Profantova definice totalitarismu zní, že se jedná o označení formy politického panství, která se nově objevila a rozvinula v moderních či procesem modernizace procházejících zemích v první polovině dvacátého století.³⁴ K názoru, že totalitarismus je záležitostí moderních dějin se dále kloní například Raymond Aron nebo C. J. Friedrich. Hannah Arendtová tvrdí, že totalitarismus je výrazem proměny a vývoje moderní, tzv. masové společnosti, která postrádá vnitřní třídní strukturu a přeměňuje jedince na izolované bytosti. S tímto tvrzením nesouhlasí řada vědců, zejména politických filozofů a historiků, kteří zastávají perennialistický přístup, mezi nimi například Franz L. Neumann, Karl R. Popper, Jacob L. Talmon a u nás především Vladimír Čermák. Podle jejich názorů můžeme nalézt prvky totalitarismu již v politických systémech starověkého Egypta, starověké Číny, říši Inků a dalších a jedná se tedy o nedílnou stránku lidské povahy.³⁵ G. Sartori však poukazuje na skutečnost, že samotné totalitní myšlení ještě nevede k totalitnímu režimu. Velmi důležitou roli pro ovládnutí společnosti přisuzuje moderním technologiím. Díky ovládnutí masových médií, jako jsou televize a rádio, je možné efektivněji proniknout do soukromí jedince.³⁶

Na začátku kapitoly bylo zmíněno jméno Hannah Arendtové, jejíž kniha *Původ totalitarismu (The Origins of Totalitarianism)* z roku 1951 je jedním z prvních pokusů o analýzu totalitarismu. V prvních dvou částech knihy se snaží objasnit původ totalitarismu, jehož kořeny vidí v úpadku národního státu a vzestupu moderní masové společnosti. Třetí, závěrečná část, se zabývá pojmem samotným. Arendtová zastává názor, že předpokladem vzniku totalitních vlád jsou totalitní hnutí, představující masové organizace atomizovaných, izolovaných jedinců. Vyžadují od svých členů totální, neomezenou a nepodmíněnou loajalitu, kterou lze očekávat jen od naprosto izolovaných bytostí bez všech možných společenských pout, ať už k rodině, přátelům či známým. Cílem politických hnutí po nástupu k moci je postupně zorganizovat celou lidskou rasu.³⁷ Totalitní hnutí se nesnaží organizovat třídy, nýbrž masy, protože jsou závislá na

³⁴ Profant, *Slovník vybraných pojmů k občanství*, s. 148

³⁵ Balík, Kubát, *Teorie a praxe nedemokratických režimů*, s. 27

³⁶ Mašek, *Hannah Arendtová a její podíl na formování teorie totalitarismu*, s. 21

³⁷ Arendt, *Původ totalitarismu I-III*, s. 452

síle počtů.³⁸ Na rozdíl od totalitního hnutí je totalitní vláda možná jen tam, kde existují masy, jež lze obětovat, aniž by došlo k rozsáhlému vylidnění. Německo mohlo zavést skutečně totalitní vládu, až poté, co dobylo území na východě, z nichž začaly plynout široké masy lidí.³⁹ Pojem masy představuje skupinu lidí, která je neutrální, politicky indiferentní, nevstupuje do politických stran a sotva kdy se účastní voleb. Komunismus a nacismus se při svém vzestupu orientovaly na masu zjevně lhostejných lidí, o které se ostatní strany nezajímaly neboť je považovaly za příliš apatické a hloupé. Jelikož tyto masy nebyly nikdy zapojeny do politického života, totalitní hnutí tak mohla snáze zavádět nové propagandistické metody a ignorovat argumenty politických oponentů, místo toho se uchylovala spíše k výhrůžkám smrti a teroru, než k dialogu.⁴⁰

Organizování mas docílují totalitní hnutí pomocí propagandy a totalitní organizací, což jsou dvě strany téže mince, protože organizace vzniká za podpory propagandy a ta zase nemůže fungovat bez podpory organizace. Propaganda je využívána zejména pro okolní, netotalitní svět a pro získání mas před uchopením moci, poté bývá nahrazena indoktrinací. Totalitní organizaci Arendtová popisuje jako cibulovitou strukturu, v jejímž středu se nachází vůdce, obalený „slupkami“ dalšími částmi organizace od nejbližších spolupracovníků, přes vnitřní okruh zasvěcenců, elitní útvary, řadové členy hnutí až po sympatizanty. Funkcí sympatizantů je vytvoření mostu mezi hnutím a vnějším světem.⁴¹

Podstatnou část totalitarismu představuje teror, jehož primárním cílem není, na rozdíl od tyraní minulosti a moderních diktátorských režimů, zastrášení a vyhlazení nepřátel, ale ovládnutí a kontrola mas.⁴² Terčem teroru se stává takzvaný „objektivní nepřítel“ za nějž lze volit stále nové skupiny obyvatel. V Sovětském svazu jím byla nejprve bývalá vládnoucí třída, poté kulaci a nakonec národnostní menšiny. Součástí teroru se stávají koncentrační a vyhlazovací tábory, které podle Arendtové „*slouží jako laboratoře, v nichž je ověřována základní víra totalitarismu, že možné je všechno*“. To

³⁸ Arendt, *Původ totalitarismu I-III*, s. 433

³⁹ Tamtéž, s. 436

⁴⁰ Tamtéž, s. 437

⁴¹ Arendt, *Krise kultury*, s. 13-14

⁴² Arendt, *Původ totalitarismu I-III*, s. 55

znamená, že smyslem jejich zbudování nebylo jen vyhladit nepřátele, ale také experimentovat s lidským chováním a naučit se ovládat jedince.⁴³

3.4.3 Typologie totalitních režimů

Německý politolog Wolfgang Uwe Friedrich dělí totalitní režimy do tří kategorií a to teroristické, byrokratické a teokratické. V teroristických je společnost ovládána zejména terorem, příkladem takového režimu je Sovětské svaz za dob vlády Lenina a Stalina, Mao Ce-tungova Čína, Pol Potova Kambodža, Severní Korea za vlády Kimů, Ceaușeskovo Rumunsko a Hodžova Albánie. V byrokratických režimech vládu teroru střídá panství nomenklaturních kádrů plně oddaných vládnoucí ideologii. Příkladem jsou komunistické země po smrti svých vůdců Stalina a Mao Ce-tunga. Třetí kategorie zahrnuje země ovládané islamistickou ideologií, čímž je myšlena politická ideologie založena na fundamentálním výkladu náboženství, jejímž příkladem je Írán pod vládou ajatolláha Rúholláha Chomejního.⁴⁴

Další německý politolog Wolfgang Merkel dělí totalitní režimy také do tří skupin, první z nich jsou komunistické režimy, kde uvádí stejné příklady, jaké Friedrich zařadil do kategorie teroristických. Druhou skupinou jsou režimy fašistické, kam řadí pouze německou Třetí říši. Jako poslední uvádí, stejně jako Friedrich, režimy teokratické.⁴⁵

3.5 Komunismus

Pojem komunismus (z latinského *communis* = společný) se používá v různých významech. V širším slova smyslu je spojen s idejemi a aktivitami zaměřenými na život v nejrůznějších komunách, v užším slova smyslu se jedná o ideje a aktivity navazující na myšlenky Karla Marxe a Bedřicha Engelse.⁴⁶

⁴³ Mašek, *Hannah Arendtová a její podíl na formování teorie totalitarismu*, s. 58

⁴⁴ Balík, Kubát, *Teorie a praxe nedemokratických režimů*, s. 48-49

⁴⁵ Tamtéž, s. 50-51

⁴⁶ Bastl, *Krajní pravice a krajní levice v ČR*, s. 15

Komunismus se společně s anarchismem řadí do krajní levice a zahrnuje v sobě několik různých ideologických směrů odvozených z marxismu. Podstatou je nastolení beztřídní společnosti, v jejímž rámci by byly zespolečňšněny výrobní prostředky a postupně by byl odstraněn i stát. Předstupněm komunismu je socialismus, k jehož přechodu od kapitalismu má být docíleno revolucí.⁴⁷ Myšlenku společnosti bez soukromého vlastnictví můžeme najít už v Platónově *Republice*, nejvíce ji však rozpracoval v 19. století Karl Marx. Podle něj v kapitalismu existují pouze dvě třídy a to dělníci (proletariát) a kapitalisté (buržoasie), které definoval na základě vlastnictví výrobních prostředků. Buržoasie ovládá výrobní prostředky a může tak vykořisťovat dělnickou třídu, která je nevládní. K tomu dochází tak, že zatímco dělník pracuje, dostává zpět jen část své práce (formou platu), ta však slouží jen k fyzickému přežití a zbylá nadhodnota zůstává kapitalistovi. Buržoasie se snaží maximalizovat svůj zisk a nemá tudíž zájem na změně podmínek, takže se o změnu musí pokusit proletariát formou revoluce. Jejich cílem je beztřídní společnost, které lze docílit jen tak, že se zcela zruší soukromé vlastnictví. Stát, doposavad chránící zájmy buržoasie, již nebude potřeba a sám od sebe zanikne.⁴⁸

V důsledku rozvoje kapitalismu vznikala dělnická hnutí, z nichž některá se přiklonila k marxismu. Ve 20. století došlo k rozštěpení na sociální demokraty, snažící se zavést socialismus pokojnou formou a radikální komunisty, kteří preferovali sociální revoluci. Roku 1917 proběhla v Rusku revoluce vedená Vladimírem Iljičem Leninem, na jejímž základě vznikl první socialistický stát - Sovětský svaz. Po Leninově smrti se k moci dostal Josif Vissarionovič Stalin, který se též hlásil k marxismu a pod vlivem SSSR vznikla v Evropě a Asii řada dalších socialistických států.⁴⁹

V knize *Krajní pravice a krajní levice v ČR* kolektiv autorů uvádí, že v průběhu let se komunismus rozštěpil do několika subvariant. Na základě různých autorů (Backes, 1989; Backes - Jesse, 1989; Bötticher, Mareš, 2011) sepsali zjednodušený seznam těchto variant:

⁴⁷ Bastl, *Krajní pravice a krajní levice v ČR*, s. 15

⁴⁸ Charvát, *Současný politický extremismus a radikalismus*, s. 91

⁴⁹ Tamtéž, s. 85-87

- dogmatický marxismus - nerevidované lpění na původních myšlenkách obsažených v dílech K. Marxe a B. Engelse
- marxismus-leninismus - důraz je kladen na roli centralizované strany a násilnou revoluci vedenou proletariátem. Tato ideová varianta v sobě obsahuje další podtypy:
 - stalinismus - kladen důraz na centralizovaný komunistický stát a poslušnost vynucovanou prostřednictvím teroru
 - trockismus - založen na permanentní revoluci a odmítnutí byrokratizace komunistického státu
 - maoismus - důležitá role rolnictva v revoluci a komunistickém státě
 - komunismy třetího světa a nezúčastněných zemí - zpravidla zdůrazňují národní či regionální specifika
 - neobolševismus či neokomunismus - kombinování dogmatických přístupů s dílčími revizemi
- levý komunismus - odmítá centralistické tendence a zdůrazňuje roli místních sovětů a komun
- neomarxistické komunistické směry - včetně komunistických prvků v demokratickém socialismu
- národní bolševismus - obsahuje silně nacionální či pannacionální prvky, leží na pomezí krajní levice a pravice⁵⁰

Jan Charvát dělí komunismus na marxismus, leninismus, stalinismus, trockismus, maoismus a eurokomunismus. Leninismus se dle jeho slov od marxismu liší tím, že proletariát podle Lenina nedokáže zvládnout revoluci sám, místo toho počítal s komunistickou stranou sestávající z profesionálních revolucionářů, kteří dokáží probudit masy. Aby toho komunistická strana byla schopna, musí být disciplinovaná a hierarchicky řízená. Dalším zásadním rozporem je existence státu, zatímco podle Marxových myšlenek mělo dojít k jeho odumření, v Leninově pojetí jen dochází k výměně jedné vládnoucí třídy za jinou. Lenin dále přidává definici pojmu imperialismus, který má představovat poslední fázi vývoje kapitalismu, kdy se

⁵⁰ Bastl, *Krajní pravice a krajní levice v ČR*, s. 16-17

kapitalistické země snaží proniknout do méně rozvinutých částí světa za účelem kumulace zisku. Získané kolonie poskytnou zdroje pro vlastní dělnickou třídu a revoluce se tak stane méně pravděpodobnou.⁵¹ Navazující stalinismus je dle Charváta spíše než ideologie označení formy totalitní vlády. Stalin, na rozdíl od Marxe a Lenina, nepočítal s rozšířením revolucí do celého světa a místo toho přišel s teorií budování socialismu v jedné zemi a posílením státu jakožto ochránce Sovětského svazu. Proti tomu se postavil zejména Lev Davidovič Trockij, který to považoval za zradu Leninových myšlenek. Odtud pak vychází směr trockismus.⁵² Marxismus si pro své potřeby upravil i Mao Ce-tung, který v tehdy nevyspělé Číně, kde neexistovala dělnická třída, nahradil revoluční masy rolnictvem. Eurokomunismus se stal reakcí na nedemokratický vývoj v SSSR, většina evropských komunistických stran se odklonila od Moskvy, jejich snahou bylo najít pozici mezi sociální demokracií a sovětským komunismem.⁵³

3.6 Komunistický režim v Československu

Kořeny komunistického hnutí na našem území nalezneme již v radikálních proudech dělnického hnutí ve druhé polovině 19. století. V roce 1921 vznikla Komunistická strana Československa,⁵⁴ která v meziválečném období usilovala o přizpůsobení zdejší politiky politice Sovětského svazu. Patřila do dvou politických systémů a to k parlamentní demokracii ČSR a k mezinárodní komunistické soustavě s centrem v Moskvě.⁵⁵ Po druhé světové válce byl v Československu demokratický režim, ačkoliv omezený a ostře sledovaný, v zemi panovaly svobodnější poměry než například v Rumunsku a Bulharsku. KSČ se chopila moci v tzv. „vítězném únoru“ 1948 a to poměrně pokojnou cestou, za využití existujících institucionálních cest a bez přítomnosti sovětských vojsk. Francouzský politolog a historik Jacques Rupnik to uvádí jako důsledek tří faktorů, k jejichž propojení došlo již v roce 1945. Prvním z nich byla geopolitická situace začleňující Československo do sovětské sféry vlivu, dále ovládnutí

⁵¹ Charvát, *Současný politický extremismus a radikalismus*, s. 96

⁵² Tamtéž, s. 95, 98

⁵³ Tamtéž, s. 100-102

⁵⁴ Bastl, *Krajní pravice a krajní levice v ČR*, s. 18

⁵⁵ Rupnik, *Dějiny Komunistické strany Československa*, s. 250

státního aparátu, zejména represivních složek (armády a policie) a řízená mobilizace dělníků (manifestace, stávky...).⁵⁶ Společně s francouzskou komunistickou stranou prošla KSČ pravděpodobně nejhlubší stalinizací vedoucí k převzetí „kultu osobnosti“, dosazení kádrů dělnického původu do vedoucího aparátu a nedůvěře k intelektuálům. Byť to byli právě intelektuálové, kteří zpočátku komunistickou stranu podporovali, ať už z důvodu vlastenectví, antifašismu či oportunistického kariérismu.⁵⁷

Zatímco autor knihy *Abeceda reálného socialismu* Jiří Pruša nazývá celé období vlády komunistické strany reálným socialismem⁵⁸, Jandourek tak definuje období režimu až od nezdařených reformních pokusů na konci 60. let. Termínem označuje všechny východoevropské země, na něž byla aplikována Brežněvova doktrína o omezené suverenitě socialistických států a které se tím pádem staly podřízené Sovětskému svazu. Charakteristické pro ně bylo silné státní vlastnictví, vláda komunistických kádrů (nomenklatura), ideologické zásahy do ekonomiky, ekonomický nedostatek, eliminace jakékoli politické opozice, cenzura, zesílená izolace od západního světa a ústup občanů do soukromé sféry domácností. Komunističtí vládcí označovali tento typ socialismu jako socialismus rozvinutý.⁵⁹

Jiří Pruša reálný socialismus v Československu řadí mezi socialismy sovětského typu, které se dají definovat jako státní kapitalismus s prvky nevolnictví (pracovní povinnost, neexistence osobních svobod), kde stát vlastní výrobní prostředky a monopol na výrobu a distribuci výrobků a služeb. Mezi hlavní znaky řadí ekonomický systém založený na plánování, společném vlastnictví, zákazu soukromého podnikání a velký objem přerozdělování národního důchodu. Ve státě neexistovala opozice k vládnoucí politické straně, která měla pod kontrolou bezpečnostní složky, které využívala k potlačování lidských práv. Před převzetím moci komunistickou stranou Klement Gottwald obyvatele ujišťoval o vlastní cestě Československa k socialismu, kde bude fungovat parlamentní demokracie, bude podporováno drobné podnikání a nezavede se kolektivizace.⁶⁰ Strana své sliby nedodržela a v roce 1953 provedla měnovou reformu, která měla zakrýt nepříznivé výsledky hospodaření, k žádnému zlepšení ale nevedla.

⁵⁶ Rupnik, *Dějiny Komunistické strany Československa*, s. 247-248

⁵⁷ Tamtéž, s. 251-253

⁵⁸ Pruša, *Abeceda reálného socialismu*, s. 440

⁵⁹ Jandourek, *Slovník sociologických pojmů: 610 hesel*, s. 207

⁶⁰ Pruša, *Abeceda reálného socialismu*, s. 440

Roku 1968 probíhaly reformní snahy o vybudování tzv. „socialismu s lidskou tváří“⁶¹, ukončené invazí vojsk Varšavské smlouvy a pokračující následnou konsolidací a normalizací. K pádu režimu došlo v listopadu 1989 sametovou revolucí.⁶²

⁶¹ Pruša, *Abeceda reálného socialismu*, s. 353

⁶² Tamtéž, s. 195

4 EMPIRICKÁ ČÁST

4.1 Reflexe kvalitativního výzkumu

Empirický výzkum se uskutečnil v rozmezí čtyřech měsíců na přelomu let 2013 a 2014. Za pomoci polostrukturovaných rozhovorů došlo k vyzpovídání sedmnácti studentů, z toho sedmi mužů a deseti žen, různých vysokých škol. Právě studium na vysoké škole a věk představovaly jediná kritéria pro výběr informátorů. Postupovalo se takzvanou metodou „sněhové koule“. První oslovenou se stala blízká osoba badatelky, která zprostředkovala setkání s dalšími informátory a ti poskytli kontakty na další. Rozhovory, obvykle v trvání jedné hodiny, byly zaznamenávány na diktafon. Sezení probíhala v lokalitách vybraných dotazovanými, v místech kde se cítí příjemně, nejčastěji v jejich domově, v prostředí klidné kavárny nebo v parku. Došlo ke zrušení dvou smluvených setkání, příčinou nebyla neochota informátorů zúčastnit se rozhovoru, ale jejich nenadálé časové vytížení.

Vzhledem k podobnému věku badatelky a dotazovaných se jevílo vhodné tykání. Spuštěný diktafon zpočátku u několika informátorů vyvolával drobou nervozitu, ta však opadla během první odpovědi. Nejistotu způsobovalo i téma rozhovorů, dotazovaní vyjadřovali obavy, že o dané době příliš nevědí a nebudou tak znát odpověď na některé otázky. Pro uklidnění bylo zdůrazněno, že odpovědi jsou naprosto anonymní, nejedná se o vědomostní test, nýbrž mapování názorů mladé generace a žádná odpověď proto nemůže být brána jako špatná.

Nejnáročnější část představovala transkripce, přestože se rozhovory uskutečňovaly v klidném prostředí, nahrávkám bylo místy špatně rozumět, především když mluvčí ztišil hlas, začal hovořit příliš rychle nebo se přidal nečekaný zvuk z okolí. Ve výpovědích docházelo k přerušení logické návaznosti, způsobené mluveným projevem, kdy oproti psanému textu není možno si sdělení lépe promyslet, protože dotazovaný reaguje spontánně.

Zde je uveden okruh otázek polostrukturovaného rozhovoru:

1. Faktografické znalosti studentů o reálném socialismus v Československu (data, události, osobnosti)

2. Percepce komunistické minulosti (co se dotazovaným vybaví jako první, vlastní pocity, hodnocení minulého režimu...)
3. Faktory ovlivňující postoj (rodina, škola, média, přátelé, vlastní zájem)
4. Hodnocení aktérů bývalého režimu (členové KSČ, spolupracovníci StB, disidenti...)
5. Vyrovnání se s minulostí (potrestání viníků, zveřejnění seznamů StB, lustrace)
6. Současná KSČM + svazy mladých komunistů
7. Místa paměti
8. Ovlivnila nějakým způsobem prožitá zkušenost mentalitu Čechů?

Následující tabulka zobrazuje souhrnný přehled informátorů s údaji o datu uskutečnění rozhovoru, věku a současně studované vysoké škole a oboru:

Pseudonym	Věk	Škola	Fakulta, obor	Datum r.
Albert	26	ČZU	PEF, Provoz a ekonomika	18.2.2014
Alex	23	VŠMIEP	Právo v podnikání	20.2.2014
Andrej	25	VŠE	F. podnikohospodářská	27.2.2014
Boris	24	ČZU	PEF, Provoz a ekonomika	22.2.2014
Edita	25	ČZU	PEF, Hospodářská a kulturní studia	16.1.2014
Erika	24	ČZU	PEF, Veřejná správa a regionální rozvoj	14.2.2014
Jáchym	22	ČZU	PEF, Podnikání a administrativa	15.2.2014
Klára	26	UJEP	F. umění a designu - Kurátorská studia	22.2.2014
Linda	22	UK	Husitská teologická f. - Judaistika + filosofie	28.2.2014
Marta	23	ČZU	PEF, Podnikání a administrativa	16.2.2014
Michaela	24	VŠE	F. podnikohospodářská	2.3.2014
Nikol	25	VŠO	Cestovní ruch	25.2.2014
Samuel	26	VŠE	F. informatiky a statistiky	1.3.2014
Sára	26	ČZU	PEF, Hospodářská a kulturní studia	27.12.2013
Sofie	25	UMPRUM	Katedra designu	23.2.2014
Stela	25	ČZU	PEF, Hospodářská a kulturní studia	29.12.2013
Tadeáš	22	ČVUT	Fakulta stavební	23.2.2014

4.2 Faktografické znalosti studentů o daném období

Praktická část této práce se zaměřuje na analýzu a interpretaci postojů postsocialistické generace, tedy generace, která sice mohla prožít své první roky v minulém režimu, ale jen stěží si je může pamatovat. Primárním cílem bylo zmapovat různé kolektivní paměti jedinců a pokusit se definovat, jaké faktory měly vliv na jejich utváření. První otázka rozhovoru sloužila k ověření, jak obsáhlé znalosti o daném období dotazovaní mají. S výjimkou dvou dotazovaných byl každý schopen určit minimálně datové ohraničení období komunismu. Erika jako počátek uvedla rok 1968, věděla že do země vstoupila cizí vojska, ale nedokázala říci, co bylo důvodem. Jen malá část dotazovaných dokázala plynule navázat chronologickým výčtem nejvýznamnější události, jako je tomu v následujících citacích:

„Tak vybaví se mi období 1948-1989. To znamená únorový převrat ve 48., pak politický procesy v 50. letech s Miladou Horákovou a dalšíma. Smrt Stalina a chvíli na to Gottwalda v 53., pak že už ten režim nebyl tak drsný. Uvolňování v 68., který přetrhla okupace, následná normalizace, pak asi upálení Palacha a nakonec sametová revoluce v 89.“ Samuel (26 let)

„Napadne mě éra od roku, nějakých 1945, kdy to začalo, samozřejmě převrat ve 48., potom 50. léta, politický procesy s Miladou Horákovou, popravy lidí, který nesouhlasili s režimem. Napadne mě pozvání vojsk Varšavské smlouvy v roce 68, napadne mě normalizace a napadne mě v 89. sametová revoluce.“ Michaela (24 let)

Většinou informátorů se náhodně vybavovaly různé pojmy, nejčastěji vstup vojsk Varšavské smlouvy v roce 1968., normalizace, politické procesy, u nichž občas způsobovalo potíže zařadit je na časovou osu. Nejčastěji zaznívala jména jako Husák, Gottwald, Dubček, Jakeš, Havel, méně potom Palach, Slánský, Biřák, generál Píka, Zápotocký a Beneš. Častým jevem se ukázalo vybavování pouze slovního spojení typu upálení Jana Palacha, Slánského proces, Husákovy děti, Jakešovy proslovy a podobně, bez propojení s celkem, které dokázala například Klára: *„Já mám tu historii, jak kdyby*

to bylo nakreslený v tý hlavě, takže se mi Gottwald vybaví tady, Husáka mám tady a pak už jde ta křivka jako nahoru“.

Françoise Mayer předkládá stanovisko, že se rozdíl mezi jednotlivými etapami komunistického období po revoluci stírají. Nepochází k rozlišení různých typů komunistů, reformátorů a normalizátorů a doba před vstupem vojsk Varšavské smlouvy je odsuzována stejným dílem jako následná normalizace.⁶³ Výrok do jisté míry potvrzují i odpovědi studentů, kteří ve většině případů odpovídali následujícím způsobem:

„Samozřejmě vím o tom, že byl nějaký komunismus v 50. letech, pak byly 60. léta, 70., jak se to postupně buď uvolňovalo nebo utužovalo ten režim, to vím, ale spíš když se řekne komunismus, tak ho беру jako celek. Pro mě je to hlavně spíš, co mi vyprávěla máma, takže nějaký 80. léta, to mám prostě z toho vyprávění, o tom jakoby vím nejmíc, to co bylo předtím, tak jakoby moc ne. Samozřejmě vím, že třeba v 68. přišli Rusové a že se upálil Jan Palach a že byly procesy s Horákovou a tady téma, tak to jako vím.“ Sára (26 let)

Třetí skupina informátorů byla schopná reagovat až na podrobnější otázky. Bylo zřejmé, že i oni věděli například o politických procesech a Miladu Horákovou znali všichni, na rozdíl například od jiných popravených. Nedokázali však samostatně o konkrétních událostech hovořit. Věděli například o upálení Jana Palacha a že nesouhlasil s režimem, dělalo jim však obtíže určit bezprostřední příčinu tohoto činu a zformulovat dopady, jaké to mělo na společnost.

Ze získaných výpovědí vyplývá, že míra faktografických znalostí o období komunismu, je u studentů různorodá. Základní historické milníky, byli schopni vyjmenovat téměř všichni dotazovaní, lišil se však rozsah vědomostí o souvisejících událostech a schopnost propojit je do jednoho celku ucelených informací.

⁶³ Mayer, *Češi a jejich komunismus*, s. 19

4.3 Percepce komunistické minulosti

Se svobodou vyjadřování, získanou přechodem k demokracii, dochází k inflaci vzpomínek a svědectví a rozšiřuje se pluralita interpretací.⁶⁴ Politolog Daniel Kunštát píše o tom, jak nově získaná svoboda zároveň přinesla i méně rovnosti ve výsledcích, více osobního rizika, odpovědnosti za vlastní osud a složitější výběr. To vše vede k tomu, že zejména v domácnostech potýkajících se s ekonomickými problémy, které nejsou schopny přijmout novou strategii kompatibilní s tržním prostředím, dochází k nostalgickému vzpomínání na „staré dobré časy“.⁶⁵ Jiří Pruša mezi důvody, proč reálný socialismus řadě lidí vyhovoval, uvádí, že pokud lidé neměli potřebu cestovat, podnikat a projevovat vlastní názory, mohli se díky garantovaným sociálním jistotám v mocensky kontrolované společnosti cítit bezpečněji a jistěji. K pocitu stability přispívaly i sdělovací prostředky, které se nezmiňovaly o jakýchkoliv jiných než politických prohřešcích představitelů strany, vlády a funkcionářů KSČ.⁶⁶ Proto pro celou řadu společenských skupin, tvořenou zejména lidmi s nižším vzděláním a následně s horší možností uplatnění na trhu práce, znamenala transformace po roce 1989 existenční úzkost, vedoucí k větší ochotě vzdát se svobody.⁶⁷

Rozhovory se studenty tento jev opakovaně potvrzují. Rodinní příslušníci, často pocházející z dělnických profesí, kteří se netouží veřejně nijak angažovat a mají problémy přizpůsobit se rychle měnícím podmínkám moderní doby, vzpomínají na svůj život v minulém režimu jako na šťastný a v současné době je nejvíce znepokojuje ztráta sociálních jistot. Nejlépe to dokládají následující tvrzení:

„Děda je takovej jako politicky angažovanej, ten furt nadává na politiku, hrozně ho to zajímá. Takže dřív nadával na komunisty, nelíbilo se mu, jak to vedou a tak podobně a dneska na ně vzpomíná, jak byli zlatý, když to porovná tady s tímhle bordelem, tak to prej bylo super. Jako, že jó, nemohlo se cestovat a bylo to omezený všechno a nebyla svoboda, ale říká, že tě nechali žít a že dneska tě prej každej nechá chcípnout. Mamka, to je zase takovej typ člověka, dost jako

⁶⁴ Mayer, *Češi a jejich komunismus*, s. 37

⁶⁵ Kunštát, *Historická reflexe minulosti aneb „ostalgie“ v Německu a Česku*, s. 22-32

⁶⁶ Pruša, *Abeceda reálného socialismu*, s. 395

⁶⁷ Kunštát, *Historická reflexe minulosti aneb „ostalgie“ v Německu a Česku*, s. 22-32

ustrašenej, není moc ambiciózní a tak a ta říká že vlastně vyrostla v tom socialismu“, [rok pracovala a potom zhruba osm let strávila na mateřské dovolené], „ted' prostě přišly už ty počítače, doba se strašně změnila, všechno začlo bejt hrozně dynamický, žádná jistota, samej chaos prostě, takže ona úplně z toho byla jako v prdeli. [...] Ten svět, v kterým ona žila, byl takovej jistej, klidnej, tak nějak jako nalinkovanej a možná trochu šedej, takovej monotónní a jakoby právě asi ne tak stresující. A potom vlastně tuhle dobu vnímala právě jako hodně stresující, nejistou a vlastně i přestože ona vystudovala vejšku, tak začala uklízet, protože ona se hrozně bála jít někam do kanceláře.“
Edita (25 let)

„Třeba babča, respektive moje prababička, tak tý to připadalo v pořádku, protože všichni měli práci, měli co jíst, měli to bydlení, všechno bylo jednodušší, protože svým způsobem jsi měl jasně nalajnovaný kam můžeš a kam nemůžeš, moc sis nemohl vymejšlet. Z jejího pohledu ty dnešní lidi úplně tápaj, protože nejsou schopný se rozhodnout.“ Alex (23 let)

„Vím, že moje rodina byla strašně šťastná v té době, nemuseli nic řešit, měli práci, sice si pořád stěžovali že nebylo třeba kdovíjaký jídlo a pomeranče, ale jinak jako že byli vlastně spokojený. Nebyli tolik vystresovaný, nepracovali tolik pod tlakem a byli takový víc v pohodě. [...] To slyším od táty furt, jako že: Zlatej komunismus, to se všichni měli dobře.“ Jáchym (22 let)

Podle průzkumu Centra pro výzkum veřejného mínění z roku 2009 v obecném hodnocení poměrů před listopadem a dnes 45 % respondentů vnímá dnešní dobu jako lepší, minulost pozitivněji hodnotí 14 %, 32 % nedokáže určit a 9 % neví. Důležitou roli mimo vzdělání a životní úroveň hraje také věk. Obecně platí, že mladší a vzdělanější jsou k minulosti více kritičtí, než např. věková skupina nad šedesát a více let nebo obyvatelé s nejvyšším dosaženým vzděláním základním.⁶⁸

⁶⁸ Kunštát, *Historická reflexe minulosti aneb „ostalgie“ v Německu a Česku*, s. 22-32

Obecné hodnocení poměrů před listopadem a dnes (rozdíly podle věku v %)					
	15-19 let	20-29 let	30-44 let	45-59 let	60 a více let
Lepší poměry před 11/1989	1	5	8	17	29
Lepší poměry dnes	43	48	52	45	37
Tak napůl, nedá se říci	21	22	35	37	33
Neví	35	25	5	1	1

Zdroj: Kunštát, *Historická reflexe minulosti aneb „ostalgie“ v Německu a Česku*, s. 24

Obecné hodnocení poměrů před listopadem a dnes (rozdíly podle vzdělání v %)				
	základní vzdělání	vyučení	střední s maturitou	vysokoškolské vzdělání
Lepší poměry před 11/1989	21	19	7	3
Lepší poměry dnes	33	44	50	62
Tak napůl, nedá se říci	28	31	36	29
Neví	18	6	7	6

Zdroj: Kunštát, *Historická reflexe minulosti aneb „ostalgie“ v Německu a Česku*, s. 24

Mezi nejlépe hodnocené aspekty života v dnešní době respondenti uvádějí především přístup k informacím, možnost cestovat, možnost svobodně žít a možnost otevřeně říkat své názory, naopak jednoznačně nejhůře jsou hodnoceny oblasti spojené se sociálním zabezpečením jako pracovní uplatnění, pocit sociální jistoty, zabezpečení ve stáří a obecný pocit bezpečí.⁶⁹ (viz příloha)

Ve sledované skupině vysokoškoláků z odpovědí vyplynulo, že nikdo minulý režim nehodnotí jako kladný, ačkoliv někteří nesouhlasili - podle nich se současným trendem - kdy se negativně hodnotí vše, co se v minulosti událo, jen proto, že k tomu došlo za vlády komunistů. Editě se nelíbí, že jak minulá, tak současná doba je vykládána příliš jednostranně, přičemž každá má podle ní své kladné a záporné stránky. Nedostatky té dnešní vidí v malém zabezpečení seniorů a nárůstu patologických jevů jako drogy a kriminalita a větším počtu bezdomovců, „že prostě ta sociální síť dneska toho člověka fakt nechá spadnout na dno, když se mu nějak nepoštěstí, nemá třeba zázemí v té rodině. [...] Dřív, když si to ten člověk sám nějak nevybral [být bezdomovcem], tak to nebylo“. Další informátor se domnívá, že je období reálného socialismu „z některých těch stran, hrozně démonizovaný, samozřejmě jako nesvoboda a ta cenzura a všechno. Samozřejmě tam jsou čistky a popravy a tyhle věci hrozný, ale

⁶⁹ Kunštát, *Historická reflexe minulosti aneb „ostalgie“ v Německu a Česku*, s. 22-32

nemyslím si, že by se všichni lidi měli hrozně špatně.“ Nejméně kritický názor ilustruje následující výpověď:

„Já se vůbec nedivím těm lidem, že už se k tomu zase začínaj vracet, že v tom maj nějakou tu naději, kdy měli nějaký sociální jistoty a tadyty věci, takže třeba na tom vidím to pozitivum, prostě že ty lidi byli celkem spokojený. [...] Mě se třeba strašně líbila ta spartakiáda nebo že se hodně věnovali dětem, že byl prostě pionýr a tadyty věci, že hodně byly kroužky pro děti.“ Nikol (25 let)

I autorka výroku však nesouhlasí s cenzurou, nesvobodou pohybu, pracovními tábory a vězněním lidí nesouhlasících s režimem. V odpovědích často zaznívalo, že samotná myšlenka komunismu je dobrá, avšak studenti dodávali, že si myslí, že může být jen těžko proveditelná. Jeden z dotazovaných uvedl, že takový princip lze realizovat maximálně ve skupině přátel, ne však na celostátní úrovni. Samuel si myslí, že komunismus nikdy nemůže fungovat, protože vždy bude existovat velká skupina lidí, která bude chtít mít víc než ostatní a v tom jim nelze zabránit jinak, než perzekucí, která sklouzne do režimu, jaký byl v Československu. *„Existovala a pořád existuje spousta komunistických států a neznám jedinej příklad, kde by nedocházelo k porušování lidských práv“* dodává.

Mezi nejproblémovější aspekty života v komunistickém režimu dotazovaní uváděli především nemožnost cestovat a svobodně vyjádřit svůj názor. Jeden z informátorů nazval celou éru obdobím útlaku, nesvobody a falešných slibů, dalšímu vadilo, že nedocházelo k výměně informací mezi východem a západem. V Albertovi předlistopadové období vyvolává pocit křivdy a něčeho, co tady nemuselo být a co přetvořilo myšlení české společnosti nežádoucím směrem.

„Co mi vadí, to je taková ta nesvoboda, kdy lidi žili ve strachu, že je někdo napráší, případně byli ve strachu, aby se něco nestalo jejich rodině, tak udávali, bonzovali sami, někdy si to i vymejšleli, úplně zbytečně, aby měli lepší pozice. Nesvoboda víry, tak to je asi taky delší problém, Čechy jsou v tomhle extrémní, právě díky komunismu, předtím to takový nebylo.“ Albert (26 let)

Následující citace zobrazují názory studentů, v nichž bývalý režim vyvolává jen negativní emoce. Na rozdíl od informátorů z první části kapitoly, se nedomnívají, že by minulost ve veřejné diskuzi byla příliš demonizována, několik z nich vyjádřilo domněnku, že spíše dochází k jejímu bagatelizování:

„Nic pozitivního na tom nevidím, když si vybavím nějakou barvu, tak asi jen šedá, možná nějakou sklíčenost a bezmoc, že člověk jako nemohl nic nebo když se nějak snažil vzepřít, tak byl po zásluze potrestán a že to mělo dopad nejenom na toho člověka, kterej se sám jako jedinec vzepřel, ale na celý okolí, jako na rodinu, na děti. Takže když měl člověk záznam, že potom si ani neškrtnul. Potom mě ještě tak jako štve, že všichni ty dobří lidi nebo ty co stáli za to, tak že emigrovali.“ Andrej (25 let)

„Mě přijde prostě neskutečný, že ti někdo nařizuje, co můžeš poslouchat za hudbu, jaký číst knížky, jak vypadat, v co věřit, jestli můžeš cestovat do zahraničí a podobně. O politicejch procesech v 50. letech vůbec nemluví. Já komunismus házím do stejný škatulky jako nacismus, vím, že dost lidí nemá rádo podobný zjednodušování, ale mě prostě obě ty ideologie přijdou stejně hnusný. Nesrovnávám teda původní nacistický a komunistický myšlenky, jde mi o ty režimy, který na nich byly postavený. [...] Jenže zatímco u nacistů došlo k naprostému odsouzení, tak komunistům podle mě všechno strašně lehce prošlo. Neexistuje, aby sis vykračovala po ulici se svastikou na tričku, ale srp a kladivo tam klidně mít můžeš. Zdá se mi, že ohledně Německa dochází naopak k opačným extrémům a to že jim pořád někdo předhazuje minulost, ačkoliv viníci už jsou většinou mrtví.“ Samuel (26 let)

„Autoritářskej režim nebo já se nebojím říct totalita [...], která trestá jakýkoliv jiný názor, který nesouhlasí s oficiálním stanoviskem vládním. Vadí mi cenzura, vadí mi brutální zásah policie vůči lidem, vadí mi střílení lidí na hranicích, pokud se pokoušeli opustit Československo. A vadí mi neuvěřitelná korupce, vadí

mi naprostá nefunkčnost jakýhokoliv ekonomického systému, vadí mi prostě hlášení jakýkoliv kraviny na obecním úřadu a tak.“ [Následuje reakce na dotaz, zda v minulém režimu spatřuje i kladné aspekty živova.] *„Dejme tomu, že lidi se oháněj pořád tím, že byla plná zaměstnanost, ale oni uměle vytvářeli pracovní místa jenom kvůli tomu, aby ta zaměstnanost byla. To znamená, že u soustruhu, u kterýho mohl stát jeden člověk, tak jich stálo pět. [...] Taky kvůli tomu byl potom dluh takovej, jakej byl, protože prostě to není pozitivní. To co se zdálo být pozitivní, tak mělo podklad v naprosto ujetech, úchylnejch, negativních věcech.*“ Michaela (24 let):

Na základě sledovaného vzorku se dá říci, že komunistická minulost je vnímána rozporuplně. Došlo k rozdělení informátorů na dva názorové proudy. Ačkoliv nikdo z dotazovaných studentů nehodnotil bývalý režim jako vyloženě kladný, část informátorů, odpovídající zhruba jedné třetině, vyjmenovávala výhody, jaké měl oproti současné době. Vyzdvihovány byly především sociální jistoty ve stáří a plná zaměstnanost. Mezi další pozitivní charakteristiky bylo uváděno zaměření na volný čas mládeže a obecně větší míra sdružování obyvatel. Druhá skupina dotazovaných nebyla ochotna najít v minulosti žádné kladné atributy a vyjádřila názor, že i předkládané kladné stránky měly svůj původ v negativních jevech.

4.4 Faktory ovlivňující percepci minulosti

4.4.1 Rodina

Sociologická data prokázala, že většina žáků a studentů je u témat ze soudobých dějin mimořádně ovlivněna rodinnou tradicí⁷⁰, což dokazuje i provedený empirický výzkum, jak dokládá následující tvrzení:

„Myslím si, že největší podíl asi na tom [utváření názoru na minulost] mělo to, co mi vyprávěla babička, já jsem to ráda vlastně poslouchala ty příběhy, ať už to

⁷⁰ Pinkas, *Historická reflexe minulosti aneb „ostalgie“ v Německu a Česku*, s. 40

bylo o ní nebo co mi vyprávěla o její dceři, jako mamce a ostatním příbuzenstvu. Většinou to bylo propletený a mělo to návaznost taky na ten režim, že třeba jeli maximálně do Jugoslávie a prostě nemohli jet někam dál, jak se čekala fronta na tamto a na tamto. Vyprávěla mi to jakoby často a mě to docela bavilo poslouchat, tak jsem si o tom asi utvořila docela dobrou představu.“
Sofie (25 let)

Albert mluví o svém nejlepší kamarádovi z dětství, který „furt mluvil o komunismu, jak to je skvělý a jeho dědeček vlastně byl taková velká svině za komunismu a on se v něm nějak hrozně vzhlídl“. Podobný případ zmiňuje i další informátorka, jejíž kamarádka z dětství pochází z rodiny vyučené kuchařky a otce se základním vzděláním, které „zase od malička vštěpovali, že za komunistů bylo líp, byla jistota práce a tak. Tak jsme se vždycky třeba před volbama handrkovali a každý měl tu svojí pravdu.“ V podobném duchu odpověděli:

„Mám třeba kamarádku z dětství a když jsem u nich na návštěvě, tak si její rodina občas povzdechne: ‚No, to tehdy...‘ Já to nekomentuju radši, ale vím, že ta kamarádka v tomhleto žije a že na to má jinej názor, ale ona za to nemůže. Já vím, jaká ta doba byla, protože moje rodina to zažila na vlastní kůži, ale jestli její rodiče to nezažili a přišlo jim to fajn, tak chápu, že ona to takhle nebere, že si někde jenom něco přečte, že něco probíhalo, ale pro ní je to podle mě hrozně vzdálenej problém.“
Sára (26 let)

„Myslím, že jsem hodně přebírala, co jsem doma slyšela. Že mi třeba táta vyprávěl ted'ka někdy, že jsme jednou museli vystoupit někde z tramvaje, protože já jsem tam nadávala na komouše, že mi byly asi dva roky, skoro jsem neuměla mluvit a nadávala jsem v tramvaji na komouše a že úplně ty lidi divně koukali.“
Klára (26 let)

Z uvedeného vyplývá, že postoje rodičů dítě předjímá již v raném věku, aniž by si mohlo uvědomit význam svých slov.

Dotazovaná, která uvedla, že se v rodině o minulosti spolu nebaví, se i tak domnívá, že i ji rodinné prostředí ovlivnilo nejvíce. Uvádí, že největší nadávka u nich doma byla „komanči“ a „socani“. Není jediná, kdo Českou stranu sociálně demokratickou řadí velmi blízko ke komunistické straně, projevuje se zde vliv starší generace, která po negativních zkušenostech s levicovým komunismem dává přednost pravicovým stranám. Výše zmíněná informátorka kritizuje svého otce, protože podle jejího názoru *„jsou prostě věci, který v Český republice jsou řazený do levýho spektra [...], např. ochrana životního prostředí a takovýhle věci [...], nebo boj za zrovnoprávnění homosexuálů a tohle. To jsou věci, kdy já jsem pro, ale jsou zařazený doleva. Můj otec je a priori odmítá kvůli tomu, že jsou zařazený doleva“*. Další dotazovaná si myslí, že na ni měl vliv zejména otec, *„vím, že u nás doma byli vždycky komunisti braný jako zlo. Táta vždycky chodil volit s babičkou a vždycky volili ODS, prostě to vždycky točili doprava“*. Tadeáš uvádí, že ani u něj doma se o politice a minulosti nebaví, rodiče ale k volbám pravidelně chodí a *„a volej ty demokratický strany, rozhodně ani ČSSD by nevolili“*. Zařazení ČSSD veřejností do pozice blízké KSČM si všímá i následující informátorka:

„Levice se strašně spojuje s tím komunismem, že prostě ČSSD socani a tak - nebo takhle, já fakt nevím přesně jak to je, protože z politiky je mi blbě, ale mě přijde, že všichni ČSSD, všechnu to levici házej do jednoho pytle komunismus.“
Edita (25 let)

Pokud se příbuzní v minulém režimu potýkali s problémy, informátoři pak častěji komunistické období odsuzovali. Řada rodin doplatila na praktikování víry, důsledkem pak obvykle byla nemožnost studovat, jako v případě Albertových rodičů. Jeho děda byl zpočátku velkým příznivcem KSČ a šéfem největší firmy v okolí, *„pak když zjistil, že to je všechno podvod, tak šel proti komunismu, takže najednou nemohl být ani třídní učitel, takže ten rozdíl byl velkej, rodinu pak hlídali.“* O negativních zkušenostech rodiny s komunistickou stranou vypráví několik dotazovaných. Jedna z nich hovoří o tom, jak jejímu pradědovi komunisté zabavili dva nebo tři skleníky v Modřanech a další zase o tom, jak její rodinu sledovali kvůli návštěvě příbuzných

z Ameriky. „Všichni museli jít na výslechy a věděli opravdu o každém kroku, kam ty příbuzný vzali, kam jeli na výlet“ dokončuje své vyprávění.

V případě, že v rodině byly jak kladné, tak záporné zkušenosti, studenti měli tendenci vyzdvihovat spíše ty negativní. Andrejova rodina neměla žádný přímý konflikt s režimem, jeho matka mohla i studovat vysokou škola, ačkoliv ne obor, o který měla největší zájem. Popisovala svému synovi spíše celkovou nespokojenost s každodenním životem, „*třeba jenom když chodila venku, tak říká, že všude bylo nějaký lešení, všechno bylo takový hnusný, šedý*“ a jaké prožívala zklamání v době normalizace.

Žádná z rodin sledovaných vysokoškolských studentů se výrazně nepodílela na boji proti režimu, s nímž nesouhlasili. Většina se adaptovala na nastavené podmínky a přijala je jako prostý fakt nebo provedla drobné ústupky - jako vstup do strany - aby se mohla věnovat vybranému povolání, jak ilustruje následující vyprávění:

„Můj děda jako učitel, tak ten měl stranickou knížku, aby právě mohl učit, tím pádem vlastně moje máma a teta mohly studovat. Takže si myslím, že oni byli takoví ty lidi, jak se aktivně neangažovali, ale byli ochotný nebo děda byl ochotnej, prostě do té strany vstoupit, aby byl v klidu, aby ho neprudili, s čímž já osobně teda nesouhlasím.“ Michaela (24 let)

Výjimku tvoří pouze rodiče jedné dotazované, kteří podepsali Dva tisíce slov a rodina studentky, jejíž vyprávění je níže citováno:

„Máma se v tom hodně angažovala, v té revoluci, ne teda že by byla jako známá, ale že chodila na ty demonstrace a tak. Nejenom máma, ale celá naše rodina, protože náš dům byl i párkrát místem takovej těch tajnejch koncertů, takže se u nás scházeli různý lidi a máminy rodiče to podporovali. Třeba Ivan Hlas u nás hrál. [...] Babička byla hodně proti komunismu, třeba když jsem byla malá, tak jsme chodili s lampionem po ulici a volali jsme ‚Jakeše do koše‘ a bylo to na nějakej svátek, kdy se mělo dělat něco jinýho - jako komunistickýho a my jsme dělali tadytu protikomunistickou akci kolem baráku. Babička nechodila volit a takový ty věci. Děda se třeba nedostal na vysokou školu, protože byl

z katolický rodiny a měl ještě v emigraci sourozence. Chtěl studovat nějakou uměleckou školu, dělal to na několikrát a nevzali ho. Má vlastně talent, ale nikdy se tomu nevěnoval, je jenom vyučenej. [...] Teta je doted' v Německu, ta se jenom vrací na návštěvu. [...] Babička byla asi tři dny ve vězení, to už měla děti. O tom mi vyprávěla, ale už si to nepamatuju.“ Sára (26 let)

Opačné zkušenosti s reálným socialismem vycházejí zejména z rodin informátorů, kteří dokázali v minulém režimu nalézt i pozitiva. Borisova matka jako sportovkyně mohla cestovat po světě a navštívila například Francii, byla mladá, politika ji nezajímala a režim tedy nijak neomezoval. Nyní jako zaměstnankyně úřadu naopak silně pociťuje dopady vládních rozhodnutí. Dalším příkladem je babička jedné z dotazovaných, která prý velmi ráda vzpomíná na minulost, „*protože ona dělala v Báňskejch projektech a cvičila holky na spartakiádu a hrozně ji to bavilo. Babička říkala, že nikdy ve straně nebyla a že jí nikdo ani nedělal za to problémy, takže obě děti normálně mohly studovat, tam kde chtěly*“. Totéž platí pro babičku jiné informátorky, která původně pracovala jako služebná v hospodářství a díky členství v KSČ získala dobrou práci a vybuodovala si určité postavení. Dotazovaná doplňuje, že celá rodina komunismus kvůli tomu vnímá pozitivněji. „*Babička nerada slyšela, když se na ten režim nadávalo, protože pro ni to bylo prostě celej život.*“

Zatímco chyby režimu rodinní příslušníci zmiňují ve vysoké míře, jen výjimečně zaznělo, že by oni sami participovali na jeho fungování, maximálně byli členy KSČ. Pouze jeden z dotázaných uvádí příklad dědy, který byl u StB (v kategorii „propůjčený byt“), informaci však nezískal od nikoho z rodiny, ale sám si ji vyhledal na internetu. „*Ptal jsem se na to pak mámy, ale nevěděla to, sama byla naopak dost překvapená*“. Nedá se určit, zda skutečně v daných rodinách ke spolupráci nedocházelo nebo zda o tom členové rodiny jen neradi mluví, čemuž by nasvědčovaly některé výpovědi. Tadeášův otec synovi nic o minulosti nevyprávěl, podle jeho slov „*je takovej nemluvej, nechce se k tomu moc vracet*“. Mechanismus může být podobný jako u německých rodin z knihy „*Můj děda nebyl nácek*“, kdy jsou méně příznivé vzpomínky z paměti vytěsňovány. Jeden z informátorů se domnívá, že vyprávění jeho devadesátileté babičky je poněkud zkreslené, „*možná že se za některý věci i stydí. Za to,*

co se stydí, to neříká moc, to jí možná někdy uklouzne. Co má jako pocit, že jí komunisti hodně ublížili, tak to samozřejmě vypráví“. V případě studentky Stely se v rodině protnuly dvě extrémní zkušenosti. Zatímco prarodiče z matčiny strany byli celý život komunisty, babička z otcovy strany komunisty, podle informátorčiných slov, vyloženě nenáviděla, nikdo z nich však o minulosti příliš hovořit nechtěl. Když se Stela ptala babičky, zda jim nevadily politické procesy, konkrétně například s Miladou Horákovou, nedostala žádnou odpověď. Vysvětluje si to tak, že si prarodiče skutečnost celý život nepřipustili. Narodili se ve třicátých letech a období komunismu pro ně tedy představuje mládí, kdy se účastnili brigád a byli nadšení a pozdější členství ve straně jim zajistilo vytouženou kariéru. Protirežimně naladěná babička oproti tomu byla křesťanka, jejíž manžel předčasně zemřel a ona zůstala na výchovu dětí sama a musela bojovat o to, aby jim zajistila možnost studia.

„Když jsem se chtěla prarodičů víc ptát, tak jedna babička, právě ta komunistka, mi řekla, že se se mnou o tom nebude bavit a přitom spolu vycházíme výborně, ale prostě to odmítla, že o tom nechce mluvit. A ta druhá, když jsem se jí na to zeptala, tak se rozbrečela a řekla, že mi nic říkat nebude.“ Stela (25 let)

S neochotou rodiny vyprávět o minulosti se setkalo několik dotazovaných, jeden z nich vypověděl, že jeho praděda za minulého režimu pracoval na ministerstvu a v důsledku neshod byl nucen se na pět let odstěhovat na Slovensko. Dotazovaný skutečný důvod nezná, protože jak dodává, *„to je prostě taková filozofie babí a tý části rodiny, že o špatných věcech se nemluví“.* Podobný přístup zmiňuje i Sofie, která vypráví o třináctileté dceři svého bratrance, nemající žádné povědomí o předlistopadové éře. *„Když jsem se ptala její babičky, proč o tom třeba nemluvili, tak ona říkala, že jí tyhle špatné věci, jako že jí tím nechce zahltovat.“*

Z výše uvedeného plyne, že rodinné prostředí představuje významný faktor ovlivňující utváření povědomí o minulosti. Negativní vzpomínky předávané starší generací mají za následek kritický pohled informátorů na předlistopadové období. Opačné prožité zkušenosti rodinných příslušníků, kteří na komunistický režim vzpomínají jako na šťastné období svého života, pocházejí z velké části z rodin

dotazovaných, kteří v minulém režimu nespátřují pouze negativa. V případě, že se rodinná paměť vyznačuje pluralitou názorů, mají informátoři tendenci přiklánět se k nesouhlasným pohledům na období vlády komunistické strany.

4.4.2 Výuka na základních a středních školách

Vliv na percepci komunistické minulosti nemá jen rodina, ale celá řada faktorů. Vzdělávací ústavy by měly patřit mezi jeden z nejvýznamnějších zdrojů informací, formující názory mladých lidí. Zatímco v rodině bývají vyprávění citově zabarvená prožitými zkušenostmi, škola by se měla pokusit předkládat ověřená fakta. Blažena Gracová ve svém textu *Poznatky z Výzkumu aktuální podoby výuky dějepisu na základních a středních školách* z roku 2007 píše, že polovina gymnazistů a třetina odborně zaměřených studentů se ve škole obeznámí se všemi tématy československých dějin, avšak asi desetina žáků nezíská žádné informace o poválečném období. Přitom jen minimum učitelů bylo ochotno připustit, že posledním probíraným tématem v hodinách dějepisu bývá druhá světová válka. Na základě zjištěných údajů získaných empirickým výzkumem Gracová soudí, že se výukový styl za posledních deset let příliš nezměnil. „*Stereotypní návyky vyučujících, převaha časově méně náročných výkladových hodin, ignorování textových a především obrazových prostředků, stejně tak individualizovaných forem práce*“, jsou jí uváděné hlavní problémy, za nejzávažnější považuje zjištění, že učitelé nejsou ochotni naplánovat výuku tak, aby jim zbyl čas na výklad druhé poloviny 20. století.⁷¹

Historik Jaroslav Pinkas nesouhlasí s tvrzením, že se dějepis po roce 1945 učí jen minimálně, ačkoliv ani tak současnou situaci nepovažuje za ideální. Hlavní problém nevidí v absenci tématu, ale v jeho prezentaci. Učitelé nechtějí učit o roce 1989 z důvodu, že chybí dostatečný odstup a jeho interpretace je politizována. Podle Pinkase je však každé téma zatíženo politickými či ideologizujícími postoji, jako příklad uvádí období husitství. Dalším nedostatkem je, že rok 1989 bývá zúžen jen na výklad českého kontextu a není uváděn v souvislosti s celosvětovými dějinami, opomíjen tak bývá například konec studené války a rozpad Sovětského svazu. Za podstatný faktor Pinkas

⁷¹ Gracová, *Poznatky z Výzkumu aktuální podoby výuky dějepisu na ZŠ a SŠ*, s. 3-20

považuje, že starší pedagogové nebyli v této problematice vyškoleni a jejich nízké platy je příliš nemotivují k dalšímu sebevzdělávání. Právě na iniciativě učitelů však záleží, zda dojde ke změně výuky.⁷² Jan Bureš se domnívá, že pro starší věkovou generaci může být obtížné dané téma vyučovat i z důvodu, že jsou zatíženi vlastními prožitky, v některých případech i vlastními poklesky, na než nechtějí vzpomínat a tak raději prohlásí, že už se nejedná o dějiny, nýbrž politiku a není potřeba výkladu.⁷³

Za hlavního viníka současného neutěšeného stavu výuky soudobých dějin považuje Pinkas zejména pedagogické fakulty, které toto téma většinou ignorují, dále pak Českou televizi, jakožto hlavního producenta pořadů o soudobých dějinách, u ní však v posledních letech pozoruje změnu k lepšímu.⁷⁴

Provedený empirický výzkum ukazuje výsledky horší, než výzkum Gracové. Šest dotázaných, představujících 35 % sledované skupiny, tvrdí, že ve výuce dospěli pouze ke druhé světové válce a někteří dokonce ani tam, jak dokládá následující výpověď:

„Nic. Vůbec. A co já vždycky jsem nesnášela je, že se děti ucej dva roky o lovcích a sběračích, což je sice pěkná věc, ale pak novodobá historie většinou končí někdy na začátku první světové války. Dejme tomu, když je to hodně, tak se projede druhá světová válka formou - začala invazí Němců zhruba ve 39., skončila ve 45., Američani hodili atomovou bombu a to je tak všechno. A přijde mi, že by se to mělo vyučovat, vzít jenom základní fakta z té doby pravěk a tyhlety, pak projet historii středověku, nějak tak středně podrobně a myslím si, že je hodně důležitý spíš se hodně zaměřit na novodobou historii [...] ,protože to se odráží vlastně do současnosti. Gympl, opět jsme jeli lovce a sběrače a skončili jsme, to jsme se snad nedostali ani do toho 20. století. Prostě ta výuka, co se týče novodobý historie je naprosto tragická a ty děti prostě vůbec netušej, co se dělo. Myslím si, že z toho taky hodně plyne to, že jim je to jedno, nějaký komunisti nekomunisti.“ Michaela (24 let)

⁷² Pinkas, *Historická reflexe minulosti aneb „ostalgie“ v Německu a Česku*, s. 37-41

⁷³ BALÁŽOVÁ, Jarmila. Komunismus očima mladých lidí. In: *Český rozhlas: Studio STOP* [online]. 2006 [cit. 2014-03-20]. Dostupné z: http://www.rozhlas.cz/cro6/stop/_zprava/235356?print=1

⁷⁴ Pinkas, *Historická reflexe minulosti aneb „ostalgie“ v Německu a Česku*, s. 37-41

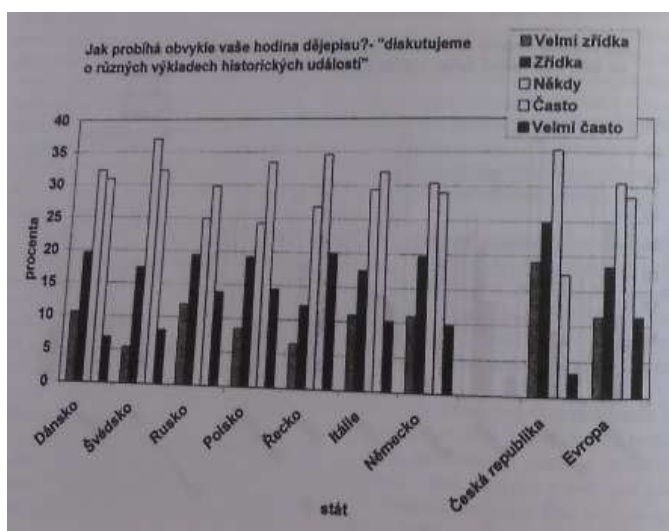
Dalších šest dotázaných připustilo, že se k výuce poválečného období sice na základní nebo střední škole dostali, ale výklad byl příliš stručný a soustředoval se jen na základní časové mezníky. Marta říká, že se téma neprobíralo nijak do hloubky, „*prostě se řeklo, že to bylo tak a tak a ty se to musíš naučit, určitý data k tomu zkoušení, na nějaký volný diskuze jako na vejšce, na to se moc nehrálo*“. V podobném duchu odpověděla i další informátorka:

„Ve škole vůbec, třeba na základce, tam není čas, tam se hrozně dlouho babráš v nějakých dobách bronzových a ledových a pak se končí tím, že si napíšeš poznámku, že v roce 1989 byla revoluce, ale projede se to strašně rychle. Ze základky si to nepamatuju vůbec a z gymplu jsme něco řešili, ale po rok... Možná jsme řešili ještě ten únor, ale pak už tam mám jenom takový ty poznámky strašně stručně. [...] Diskuze nad tématama, to u nás ve škole rozhodně nefungovalo. Myslím si, že to je prostě velký problém, nevím, jak je to teď, ale z mého hlediska, já jsem se prostě učila o těch dobách bronzových, ale tohle mnohem důležitější téma... Protože my vlastně na tu dobu bezprostředně navazujeme a víme strašně málo, takže pokud si to člověk nějak víc nezjistí, tak z toho dějepisu toho zná málo. Nepřijde mi zvláštní, když o tom studenti nic neví, jestli jsou závislí jenom na tom, co jim řekne učitel.“ Sára (26 let)

Dotazovaní uvádějí, že neprobíhaly žádné debaty ať už s odborníky nebo pamětníky a položený dotaz na potencionální debaty v hodinách v mnoha informátorech vzbuzoval vyložené pobavení. Badatelka byla opakovaně ujišťována, že diskuze rozhodně nebyly součástí školní výuky.

V publikaci výsledků mezinárodního dotazníkového šetření a výzkumu historického vědomí adolescentů se zaměřením na Českou republiku s názvem *Mládež a dějiny* se uvádí, že při aplikaci metody diskuze o různých výkladech historických událostí zaostáváme za celoevropským průměrem. Prvek vedoucí k oživení výuky podle

zjištění nevyužívá téměř 50 % učitelů. Studenti následkem absence zmíněné metody postrádají schopnost logicky uvažovat a obhajovat vlastní názor.⁷⁵

Zdroj: Klíma, *Mládež a dějiny*, s. 76-77

Nedocházelo ani k využívání zvukových nahrávek, videí a filmů, jeden z dotazovaných dodává, že „hlavně nebylo kde, mám pocit, že jsme na celý škole měli dvě televize a dvě videa.“ Kniha *Mládež a dějiny* zobrazuje výsledky výzkumu, z něhož vyplývá, že nahrávky jsou podle studentů využívány „často“ nebo „velmi často“ pouze v 1,4 % případů, oproti tomu 72 % dotázaných označilo v odpovědi kategorii „velmi zřídka“. Pro srovnání Skotové kategorii „často“ nebo „velmi často“ zahrli v 34,7 %, Dánové v 36,5 % a Švédové ve 26,4 %. Výsledek může být ovlivněn neochotou pedagogů věnovat více času přípravě výuky a nedostatečnými finančními prostředky jednotlivých škol.⁷⁶

Výuka dějepisu na středních školách v České republice probíhá z velké části formou pasivního přijímání výkladu učitele, někdy vzhledem k nedostatku času zredukovaného do podoby souboru letopočtů. Dominantní role pedagoga při vyučování má za následek minimální aktivitu studentů, kteří bez dostatečných stimulů necítí

⁷⁵ Klíma, *Mládež a dějiny*, s. 76-77

⁷⁶ Tamtéž, s. 78-79

potřebu samostatného uvažování, studia literatury a nejsou pak schopni sami hledat řešení problémů.⁷⁷

Samuel vzpomíná, že na základné škole skončili druhou světovou válkou a na střední škole na celé komunistické období měli jedinou vyučovací hodinu. Učební látka nebyla probrána ani v jiných předmětech s dějepisem souvisejících, jako jsou literatura a občanská nauka (na gymnáziích obvykle nazývána Základy společenských věd). Dotazovaný ve svém vyprávění dále pokračuje:

„V literatuře taky ne, na základce jsme jen pořád dokola omílali druhy rýmů, rytmus trochej, daktyl, jamb a podobný kraviny a na střední jsme stihli dojít jen k válečný literatuře a učitel nám pak dal jenom seznam témat, co se máme naučit k maturitě. Jako na jednu stranu se dneska mladým vyčítá, že o historii nic nevědí, ale ve škole pak trávíš hodiny, že probíráš antiku a další vzdálený věci, zatímco o době krátce před tvým narozením ti neřeknou nic. Přece když vím, že se to nestíhá, tak nemusím pomalu kilometr po kilometru rozebírat tažení Alexandra Makedonskýho. Pak to dopadá tak, že třeba na střední, když měla spolužačka říct, co se stalo v 89. [nejednalo se o hodinu dějepisu, pouze procvičování anglické konverzace na téma státní svátky], tak prohlásila, že skončila druhá světová válka. Jako vůbec jí nepřišlo divný, že tím vlastně řekla, že se narodila za války.“ Samuel (26 let)

Pouze pět ze sedmnácti dotazovaných druhou polovinu 20. století skutečně probíralo. Jeden z informátorů si myslí, že dokonce i učebnice na základní škole končila už druhou světovou válkou, jejich vyučující ale ve výkladu pokračovala skrze vlastní vzpomínky. Nejednalo se tedy o výklad faktů, ale spíše osobních zážitků dotyčné kantorky. Dotazovaný sám připouští, že získané informace nemusely být vždy objektivní, jelikož sama přednášející třídě sdělila, že se proti komunismu silně vyhrazuje. Dějepis na základní škole si nevybavuje ani další ze studentů, velmi pozitivně však hodnotí výuku na gymnáziu Na Zatlance.

⁷⁷ Klíma, *Mládež a dějiny*, s. 90

„Tam jsme vzali hopem antiku a tak, abysme se právě dostali k moderním dějinám. Protože jak se právě vždycky učí antika celý rok, tak jsme to měli snad míň nebo že nějaký ty dějiny, že jsme vzali stručněji, než abychom se dostali do nějakýho 19. století a pak jako tady tohle se doučte. Tak to jsme se dostali až do revoluce a co se stalo pak. Měli jsme dobrýho dějepisáře. [...] Měli jsme celý den o komunismu, že jsme měli různý semináře a že k nám přišli lidi povídat.“
Andrej (25 let)

Kladné hodnocení získalo i gymnázium v Radotíně, zde je ale důležité zmínit, že ani na této škole se v dějepise nestíhá látka probrat. Studentům je nabídnuto zapsat se do semináře, kde si mohou informace doplnit, jeho nevýhodou je princip dobrovolnosti. Absolventka daného gymnázia uvádí, že kurz navštěvovalo přibližně dvacet žáků, ale že se jednalo o jakousi „elitu“, měřeno obecným přehledem. Studenti, kteří o dané téma nejeví zájem, tak informace o nedávné minulosti opět nezískají.

„Tak na základce jsem se nedozvěděla nic, ale ani z jiných oborů. No hlavně to je problém, že k tomu - i na tom gymplu - že k tomu období se nikdy nedojde. My jsme byli rádi, že jsme došli k druhý světový. Naštěstí jsme měli na gymplu, to se jmenovalo reálie 20. století a dělal to Bidlas [třídní učitel] právě. A ten to začal dělat kvůli tomu, že si moc dobře uvědomoval, že se to neučí a hlavně on učil češtinu a ta s tím hodně souvisí a slyšel, jak jsou lidi blbí. A to bylo ráno od sedmi, dobrovolný, ale byla za to známka, ale ta byla jen za docházku. Takže my vždycky dobrovolně jsme vstávali. [...] Dozvěděli jsme se tam věci, který jsme se nikde jinde nedozvěděli. [...] On spíš vyprávěl a když se někdo na něco zeptal, tak se to vždycky někam stočilo, že to nebyly nijak pevný osnovy. Ale šel chronologicky a vždycky k tomu dal třeba něco svýho, nějaký zážitky nebo tak a bylo to dobrý. [...] Přinesl nám noviny, že tam kolovaly nějaký noviny a že to bylo hrozně vtipný, třeba Rudý právo nebo tak.“ Klára (26 let)

Na nepříznivý stav, kdy výuka ve školách končí zpravidla 9. květnem 1945 se v roce 2004 rozhodla reagovat nezisková organizace *Člověk v tísni*, která v rámci

projektu *Jeden svět na školách* promítala filmy týkající se období komunistického Československa a organizovala debety s pamětníky. Podle koordinátorky jednoho z doprovodných projektů Kateřiny Suché projekce nyní zahrnuje i dokumentární film z první republiky, další mapují komunistické období a končí filmem o revoluci.⁷⁸

Získané odpovědi na otázku průběhu školní výuky vypovídají o zcela nedostatečné výuce poválečného období, či přímo o její absenci. Většina informátorů z probírané látky nezískala potřebné informace o nedávné minulosti České republiky. Výjimku tvoří ojedinělá iniciativa několika pedagogů, kteří jsou ochotni investovat čas do rozplánování výuky nebo organizaci dobrovolných aktivit.

4.4.3 Média

Ve společnosti hrají velmi významnou roli masová média, jimž se přisuzuje schopnost utvářet názory a postoje jedinců. Kapitola 3.4 Totalitarismus popisovala využívání propagandy nezbytně spjaté s masovými médii, k tomuto jevu došlo však již během první světové války. Vzestup nových médií (filmu a rozhlasu) ve dvacátých letech minulého století upoutal zájem sociálních vědců, kteří se snažili zjistit do jaké míry mají dopad na společnost. Nizozemský teoretik médií Denis McQuail ve svém díle *Úvod do teorie masové komunikace* rozděluje historii zkoumání účinků do čtyř fází.⁷⁹

První fáze, nazvaná fáze mocných médií, probíhala od počátku 20. století do třicátých let a převládal v ní názor, že kdo má moc určovat podobu médií, má zároveň i moc manipulovat a ovládat názory veřejnosti. Předpokládalo se, že k ovlivňování příjemců zpráv dochází bezprostředně a účinek je u všech stejný. Neproběhla však žádná vědecká pozorování, jež by zmíněná tvrzení podložila. Systematický výzkum, založený na experimentálních metodách a poznatcích ze sociální psychologie, se začíná rozvíjet až od třicátých let, kdy vzniká řada empirických studií. Získaná data přinesla překvapující závěry o podstatně menším vlivu médií, než se předpokládalo.⁸⁰ „*Nebylo zjištěno, že média jsou zcela bez účinků, spíše se však ukázalo, že fungují v rámci*

⁷⁸ BALÁŽOVÁ, Jarmila. Komunismus očima mladých lidí. In: *Český rozhlas: Studio STOP* [online]. 2006 [cit. 2014-03-20]. Dostupné z: http://www.rozhlas.cz/cro6/stop/_zprava/235356?print=1

⁷⁹ NEČAS, Vlastimil, TRAMPOTA, Tomáš. Vývoj zkoumání účinků médií. *SOCIOWEB* [online]. 2008, č. 3 [cit. 2014-03-21]. Dostupné z: <http://www.socioweb.cz/index.php?disp=temata&shw=302&lst=107>

⁸⁰ Tamtéž

stávající struktury sociálních vztahů a konkrétního společenského a kulturního kontextu“⁸¹

Třetí fáze, rozvíjející se od sedmdesátých let, je charakteristická návratem k víře v sílu účinků médií, místo na jejich bezprostřední vliv se zaměřuje na dlouhodobé hledisko. Zkoumal se vliv kontextu, motivace příjemce, názorové klima ve společnosti, kulturní vzorce a společenské hodnoty a normy. Zásadní se ukázal vliv na přebírání vzorců a modelů chování formou učení. Ve stejné době vzniká koncept nastolování agendy („*agenda setting*“), o němž pojednávala část kapitoly 3.2 Konstrukce sociální reality.⁸²

Závěrečná fáze, probíhající do současnosti, nastupuje koncem sedmdesátých let a soustřeďuje svou pozornost na mediální obsahy, publikum a fungování mediálních organizací. Vychází se z předpokladu schopnosti médií utvářet sociální realitu, na jejímž základě příjemce svobodně přejímá významy a vzniká jeho vlastní názor.⁸³

Z oslovených studentů média aktivně sleduje devět, zbylých osm uvádí, že spíše pasivně přijímají informace z náhodných zdrojů. Noviny si alespoň nepravidelně kupují tři informátoři a to *MF Dnes* a *Hospodářské noviny*. Jako další čtená tištěná média studenti uvádějí především *Reflex* (dva dotázaní), *Respekt* (čtyři dotázaní) a v jednom případě časopisy podobné *Enigmě*. Televizní vysílání si alespoň jednou během týdne zapne deset informátorů, pozornost je nejvíce věnována pořadům ČT 24 a *Událostem*. Největší zájem ve sledované skupině patří internetu, kde dění sledují všichni dotazovaní, ačkoliv někteří v naprosto minimálním rozsahu, o čemž svědčí následující výpovědi:

„Musím říct, že já jsem fakt v tomhle trochu ignorant a moc se o to nezajímám, nekoukám se na zprávy, protože mi přijde, že se to pořád opakuje, že tam není nic důležitý a prostě to nějak nepotřebuju k tomu životu. Ale je pravda, že čtu věci z internetu, ale z toho si moc nepamatuju“ Boris (24 let)

⁸¹ McQuail, *Úvod do teorie masové komunikace*, s. 361

⁸² NEČAS, Vlastimil, TRAMPOTA, Tomáš. Vývoj zkoumání účinků médií. *SOCIOweb* [online]. 2008, č. 3 [cit. 2014-03-21]. Dostupné z: <http://www.socioweb.cz/index.php?disp=temata&shw=302&lst=107>

⁸³ Tamtéž

„Často, když jdu na IDOS, tak nějaké články mě zaujmou, ale to jsou samy kraviny. Jinak mám pocit, že vždycky když je něco fakt důležitýho, tak se to ke mě nějak donese a jinak jsem takovej trochu skeptik, že aby člověk byl jako dobře informovaný, tak já nevím, co by člověk měl dělat, protože mě přijde, že ty média nám předkládají něco, co chtějí, co ty novináři nám chtějí dát. Jsou podplacený třeba nějakýma politikama, je tam nějaká lobby, prostě nějaký překroucený a mě to přijde jako ztráta času, šíleně se probírat všema novinkama. Já se třeba radši podívám na nějaký dokument o nějaký události, když už je to třeba trošku s odstupem.“ Edita (25 let)

Věrohodnost informací předkládaných médii, bývá zpochybňována ve více případech. Různé internetové servery se snaží sledovat Alex, který se domnívá, že se jedná o jedinou cestu, jak získat objektivní informace, protože všichni určitým způsobem zkreslují. Jiný z dotázaných vidí obranu před zkreslováním v zaměření na nemasová média, do kterých řadí *Českou pozici*, rámcový přehled si doplňuje čtením internetového zpravodajství *Novinek.cz* a *Idnes.cz*, kterému ale příliš nedůvěřuje. Silnou pozici u mladé generace zastávají sociální sítě, především Facebook, kde se mimo jiné sdílí politické události a komentáře, k nimž se tak dostanou i informátoři, které dané téma nezajímá. Příkladem tohoto fenoménu je díl publicistického pořadu *Hyde Park* s poslankyní KSČM Martou Semelovou a pořad *168 hodin* prezentují části zmíněného rozhovoru, o kterých podrobněji pojednává kapitola 4.6 Hodnocení současné komunistické strany.

Výzkum Centra pro výzkum veřejného mínění z roku 2009 zpracovaný Janem Červenkou ukazuje, že většina obyvatel tolik skeptická není. Pominou-li se výsledky bulvárních médií a deníku *Haló noviny*, blízkého KSČM, jsou zprávy jednotlivých médií označovány jako lživé v rozmezí pouze 1-7 %. Vytýkána je především neúplnost informací, nikoliv jejich nepravdivost. Stejným kritériem se ukázaly politické preference, zejména u hodnocení tisku. Pravicoví voliči příznivěji posuzují deníky

MF Dnes, Lidové noviny a v menší míře *Hospodářské noviny*, zatímco levicoví voliči více věřili *Právu*.⁸⁴

Tabulka 1: Hodnocení zpravodajství médií z hlediska pravdivosti a úplnosti (%)

	pravdivé a úplné	pravdivé, ale neúplné	nepravdivé	neví, nedokáže posoudit
ČT 1	46	42	2	10
ČT 24	39	30	2	29
Prima	18	55	6	21
Nova	19	53	14	14
MF Dnes	33	31	6	30
Lidové noviny	23	26	6	45
Hospodářské noviny	27	23	3	47
Právo	22	30	7	41
Haló noviny	6	16	14	64
Blesk	3	17	55	25
Čro1 Radiožumál	31	32	1	36
Impuls	15	36	3	46
Frekvence 1	16	39	3	42
Evropa 2	10	29	5	56
Idnes.cz	19	20	1	60
Novinky.cz	13	20	2	65
Aktualne.cz	15	18	2	65
Super.cz	4	11	10	75
Ihned.cz	8	16	1	75
Lidovky.cz	7	13	2	78

Pozn.: Procenta v řádku.

Zdroj: CVVM

Vysokoškolští studenti z empirického výzkumu si názorovou zabarvenost v rámci politického směřování tištěných médií také uvědomují. Jedna z informátorek k tomu říká:

„Myslím si, že mediální obraz - že je to médium od média. Podle toho, že jsou samozřejmě ideologicky trošku směřovaný a že tím ta interpretace skutečnosti je trochu jiná. Určitě něco jiného bude v Právu, který je levicově zaměřený a něco jiného bude třeba v těch Hospodářkách, který si troufám říct, že jsou spíš doprava. V tom, co čtu já, tak je to [komunismus] hodnocený samozřejmě negativně, protože si vybírám věci, který jsou mi názorově blízký, takže ty Hospodářky nebo Respekt. Kdybych četla Právo nebo Britský listy, Parlamentní listy, tak to asi bude trochu jinak.“ Michaela (24 let)

⁸⁴ ČERVENKA, Jan. Jak veřejnost vnímá pravdivost a úplnost zpráv českých médií?. [Http://cvvm.soc.cas.cz/media/com_form2content/documents/c1/a3626/f3/100902s_om90505.pdf](http://cvvm.soc.cas.cz/media/com_form2content/documents/c1/a3626/f3/100902s_om90505.pdf) [online]. 2009, s. 2 [cit. 2014-03-21].

Na dotaz, zda si informátoři myslí, že se média komunistické minulosti pravidelně věnují, badatelce odpovídali velmi rozporuplně. Názor, že je debata nedostatečná sdíleli především informátoři, jež dané téma zajímá a kteří silně kritizují minulý režim, jako například Michaela, která předložila stanovisko, že levicová lobby, mnohdy podporovaná Sociální demokracií, se snaží minulost spíše vymazat. Další dotazovaný uvedl, že se minulost bagatelizuje a dostává se jí podstatně menšího prostoru, než by bylo vhodné. Obyvatele České republiky považuje z velké části za nevzdělané, neznající základní události z předlistopadového období. Za nejlepší formu osvěty považuje film, *„ale ne formou, jako že lidi vlastně byli veselí a jak to všechno bylo super, ale takovej ten drsnější pohled“*. O nedostatečných znalostech obyvatel hovořilo více informátorů, jedna z nich vzpomíná na anketu iniciovanou *Tachovským deníkem*, kde se dotazovali lidí na *„významný události, na sametovou revoluci a ty lidi prostě nevěděli, vůbec neměli ani tušení, co to bylo“*.

Většina informátorů je toho názoru, že se téma komunismu dostává do popředí před každými volbami. Část dotazovaných popisovala situaci tak, že se pravicové strany a jejich příznivci v předvolebním období začínají hlasitě projevovat a zdůrazňovat, jak byl minulý režim špatný a že se k němu Češi nesmějí vrátit. V podobném duchu je i následující citace:

„Vždycky se o tom mluví, když jsou volby, protože komunismus u nás je takovej krásnej strašák, všichni si to berou právě do huby. Ted' prostě když byla volba prezidenta, tak všichni byli hrozně prověřovaný, kdo spolupracoval s komunistama, kdo ne a co všechno, že jo, to je prostě normální, že se pere to jejich špinavý prádlo a ted' každěj chce něco vyšťourat a když se zjistí, že měl jakejkoliv kladnej vztah ke komunismu, tak prostě to je jako křížek.“
Edita (25 let)

Dotazovaní se z velké části domnívají, že období reálného socialismu je v obecné debatě prezentováno negativně, existují však informační zdroje, které dávají prostor k vyjádření opačných stanovisek. Do diskusních pořadů v televizi jsou zváni

i zastánci minulého režimu a řada informátorů zmínila diskuze na serveru *Novinky.cz*, kam podle jejich názoru přispívají sami komunisté. Dvě z dotazovaných nedokáží určit, zda je veřejná debata vedena spíše v negativním nebo pozitivním smyslu, záleží podle nich právě na výběru média.

Studenti pravidelně sledující zpravodajství se pokoušejí číst i názory, které nejsou v souladu s jejich viděním reality. Protichůdné komentáře v nich ale spíše upevňují dosavadní postoje. Příkladem je informátorka popisující dojmy z prohlášení Svazu mladých komunistů Československa, vyvolávající v ní naprosté nepochopení těchto lidí a utvrzení v názoru, že komunismus je špatný. Popsaný fenomén se nazývá konfirmační zkreslení („*confirmation bias*“) a znamená, že jedinec má tendenci více důvěřovat informacím, potvrzujícím jeho dosavadní postoje a skepticky nahlížet na informace z druhé strany názorového spektra.⁸⁵

Zájem o literaturu pojednávající o poválečných dějinách Československa projevila asi třetina dotazovaných, na konkrétní přečtenou publikaci si však dokázala vzpomenout jen jedna, která zmínila *Deset pražských dnů*, podrobně mapující pád komunistického režimu v roce 1989.

Samostatnou mediální kategorii tvoří filmová a seriálová produkce, dotaz na ni nebyl součástí výzkumného šetření, ale někteří informátoři cílili potřebu se k ní vyjádřit. Šest dotázaných se domnívá, že od revoluce vzniklo jen velmi málo filmů reálně zobrazujících tehdejší dobu, zvláště ve srovnání s tématem druhé světové války.

„Když už se něco natočí, jako teď byl ten Hořící keř, tak to byla víceméně taková záležitost trošku pro fajnšmekry a nepřijde mi, že by úplně to bylo, že by to šlo do vysílání, tak aby to viděla větší masa lidí, zas na druhou stranu, ona by se asi ani větší masa lidí nedívala. Nedokážu si představit, že by něco takového, takhle vyloženě politicky angažovaného pustili třeba v prime timeu na Nově. Myslím si, že televize jsou hodně opatrný na to, nějakým způsobem se politicky angažovat. Vzhledem k tomu, jak mají politici velkej vliv na to, tak si myslím, že se boje, že by je pak mohli za nějakou názorovou vyhraněnost zamáznout.“ [Následuje

⁸⁵ Rothwell, *In Mixed Company*, s. 234-6

reakce na opačný názor Sáry, jíž vadí, že vzniká až příliš mnoho filmů s podobnou tematikou.] „*Pelíšky ale podle mě nebyly úplně o té době, Pelíšky byly nostalgická vzpomínka na to, co vlastně nebylo až tak hrozný a byly to spíš takový úsměvný scénky z té doby, než že by to byla nějaká výpověď založená na faktech o té době. Tam vlastně nebylo nic. Pelíšky jsou úsměvná, nostalgická vzpomínka na dobu, která dokázala vyplodit absurdní a vtipný chvíle, ale myslím si, že to pojetí je pak právě, že spousta lidí si řekne, tak to nemohlo být tak hrozný. Ale myslím si, že filmu, produkci, která jde do hloubky, jako ten Hořící keř, tak tam teprve člověk vidí tu neuvěřitelnou, nechutnou zvrácenost toho režimu.*“ Michaela (24 let)

Výše zmíněný postoj, se kterým se ztotožňuje část dotazovaných, je v rozporu s tvrzením historika Martina France, píšícího o tom, že sice existuje množství filmových a literárních děl, zachycující každodennost tehdejšího života, vzhledem k dominující politické záplatce ale dochází k demonizovanému obrazu doby. Výsledkem je, že mladá generace vnímá komunistické období výrazně negativněji, než jejich rodiče-pamětníci.⁸⁶ Postoj sledované generace je skutečně z větší části silně negativní, jejich názory ale utvářely spíše jiné faktory, jejichž shrnutí obsahuje konec kapitoly.

Stanoviska ohledně filmové produkce se sice různí, v pohledu na seriály natočené před listopadem 1989 však panuje naprostá shoda:

„Co mi vadí, že v televizi jsou furt komunistický seriály, strašně moc. Je to Žena za pultem, je to Major Zeman a je to plno dalších. Pro mě to je na jednu stranu zajímavý, že vidím, jak zachytili ten běžnej život. Třeba Žena za pultem, jak je tam ta sámoška, tak to jsem se třeba i pár dílů dívala, protože mě to zajímalo. Oni to ale opakujou furt, to už je několik let, furt v kuse Zeman v hlavním čase. [...] Třeba v hudbě, ty co přetrvali, to by se taky mělo vymítit, takový vykopávky. Mě přijde hrozný, že když tam někdo zpíval představitelům toho režimu a dotedka tady vydává cédéčka a je hrozně populární, tak to je fakt hrozný. To je jak nějaká jistota, co jim zůstala. Kdyby Karel Gott nevyhrál nějakou cenu, tak

⁸⁶ Franc, *Kapitoly z dějin české demokracie po roce 1989*, s. 193

se jim zhroutí svět, protože to je jistota, která tady už je několik let a toho se můžou držet. Třeba některý lidi, který o tom moc nepřemejšlej, už zapomněli, co se stalo v komunismu a zůstaly jim takový ty idylický vzpomínky a teď v tý krizi, co je ve společnosti, tak se k tomu vracej a tohle jim to prostě připomíná, takže jako z nostalgie, připomíná jim to mládí.“ Sára (26 let)

Ke komunistické seriálové tvorbě se vztahuje pojem ostalgie, vzniklý z německých slov *osten* (východ) a *nostalgie*. V původním významu se vztahoval pouze na obyvatele bývalé NDR a až později došlo k jeho rozšíření na státy bývalého Sovětského svazu. Martin Franc ostalgiu definuje jako pozitivně zabarvený pocit, který se vztahuje k určité části životního stylu (s důrazem na oblast konzumu) z období života v sovětské republice. Jak však dále Franc píše, ostalgie sama o sobě není zlá a to že mají někteří lidé rádi seriály a jiné konzumní produkty z předlistopadového období, neznamená, že chtějí zpět i komunismus.⁸⁷ Na dřívější dobu ráda vzpomíná také jedna z dotazovaných, která vypověděla: „*Já spíš tíhnu k tomu vrátit se do dětství, takže mě spíš baví ty retro věci. Spíš se vracím do toho dětství, protože je mi v tý době dobře, vybavuju si ty hračky.*“

Provedený výzkum ukazuje, že ačkoliv vliv médií není nezanedbatelný, dotazovaní studenti preferují sledování informačních zdrojů, které souzní s jejich viděním reality a k opačným názorovým proudům se staví skepticky. Jedná se především o část informátorů, kteří na minulý režim nahlízejí kriticky. Dotazovaní, kteří v postoji k poválečnému období nejsou tolik vyhranění, obvykle tvrdili, že je politická situace příliš nezajímá a média téměř nesledují.

4.4.4 Definování nejvýznamnějších vlivů na percepci minulosti

Kromě základních faktorů mající přímý dopad na vnímání komunistické minulosti, se v odpovědích dvakrát objevil vliv přátel ze základní školy. Jedna z informátorek se svou kamarádkou hovořila o komunistické minulosti často, protože jejich rodině zabavili majetek a doted' s právníky vyjednávají o jeho navrácení. Na

⁸⁷ Franc, *Historická reflexe minulosti aneb „ostalgie“ v Německu a Česku*, s. 7-14

svého kamaráda vzpomíná i další z dotazovaných, kterému žádné informace neposkytla rodina ani škola.

„Ve škole ani doma jsem se nic nedozvěděl, naštěstí jsem ale měl na základce kamaráda, kterež vždycky měl všeobecně rozhled a díky němu jsem se vlastně i já začal víc zajímat o dění kolem sebe. Připadal jsem si vedle něj trapně, když vždycky začal mluvit o něčem a já o tý konkrétní věci nic nevěděl a díky tomu jsem si začal hledat informace a zjistil, že mě to vlastně baví.“ Samuel (26 let)

Výzkumné šetření potvrzuje silný vliv sociálních skupin na utváření individuálních pamětí jedinců. Deset informátorů jako sociální skupinu nejvíce ovlivňující jejich vnímání reality o předlistopadovém období uvedlo rodinu, pět školní výuku, pět média (myšleno zejména televizní zpravodajství, tisk a internet), dva přátele a jeden filmovou produkci.

4.5 Vyrovnání se s minulostí

Česká republika mezi zeměmi bývalého sovětského bloku zaujímá jedinečnou pozici ve vyrovnávání se s komunistickou minulostí a to nejen přijatým lustračním zákonem. Bývalé Československo jako jediné přijalo zákony o restituci majetku zabaveného v minulém režimu a o rehabilitaci odsouzených. V roce 1994 rehabilitovaly okresní a krajské soudy okolo dvou set dvaceti tisíc osob. Začátkem roku 1995 byl zřízen *Úřad pro dokumentaci a vyšetřování zločinů komunismu* jako administrativní část ministerstva vnitra, o sedm let později se stal součástí kriminální policie. Smyslem jeho zřízení bylo zmapovat zločiny komunismu a pokud byla možnost, iniciovat trestní stíhání. Přístup k informacím týkajících se činnosti Státní bezpečnosti byl nejprve umožněn pouze osobám, kterých se tyto aktivity týkaly, v roce 2002 se však archivy staly veřejnými.⁸⁸ Obrozená justice se snažila respektovat legislativní principy promlčitelnosti a nemožnosti zpětné platnosti zákonů, umožňující stíhat pouze činy, které byly zákonně stíhatelné v době jejich spáchání. Mnoho zločinů zůstalo

⁸⁸ Přibáň, *Kapitoly z dějin české demokracie po roce 1989*, s. 297

nepotrestáno, ať už z důvodu promlčení (lhůta vypršela 29. 12. 1999) nebo nedostatku důkazů a svědků. V roce 1997 bylo stíháno devadesát osm osob, státní žalobce podal obvinění proti dvaceti osobám, z nichž pět bylo postaveno před soud a pouze jeden byl odsouzen k pěti letům vězení.⁸⁹

Dotazovaní studenti potrestání viníků také považovali za nedostatečné, rozcházel se však v názorech, zda stíhat i staré lidi. Badatelka uváděla příklad bývalé prokurátorky Státního soudu Ludmily Brožové-Polednové, podílející se na justiční vraždě Milady Horákové, odsouzené na šest let a po dvaceti měsících omilostněné tehdejším prezidentem Václavem Klausem. Brožová-Polednová, ve svých osmdesáti osmi letech nejstarší vězeňkyně v republice, se ke svému propuštění vyjádřila takto: *"Souhlasím s panem prezidentem, že mi udělil milost. Neměla jsem ve vězení vůbec být. U procesu jsem tenkrát byla jako novicka z příkazu. Mluvit by se mělo o tehdejších ústavních soudcích, ne o mně."*⁹⁰ Novinář Petr Zídek polemizuje s Bohumilem Doležalem o smysluplnosti uvěznění. Na rozdíl od Doležala nepovažuje Brožovou-Polednovou za natolik bezvýznamný článek komunistického soukolí a postrádá z její strany jakýkoliv projev lítosti. Je přesvědčen, že by měla být potrestána především pro výstrahu, aby se v budoucnu jiný byrokrat bál páchat zločiny ve jménu ideologie.⁹¹ Podobný názor je popsán v následujícím tvrzení:

„Rozhodně ji měli zavřít, to že někdo zestárne přece neznamená, že se jeho vina najednou vypaří. Jasně, že když ji vidím, tak mi jí je určitým způsobem líto, ale to nemění nic na tom, že určitý věci by neměly zůstat bez trestu. Myslím, že je to důležitý už jen kvůli rodinám obětí a taky pro budoucnost. Když lidi v nedemokratickejších režimech budou vědět, že existuje riziko, že za svoje činy budou muset jednou nýst odpovědnost, tak se třeba budou bát poslat na smrt nevinného člověka.“ Samuel (26 let)

⁸⁹ Courtois, *Černá kniha komunismu*, s. 401-402

⁹⁰ VESELÁ, Lenka a PACLÍK, Jaroslav. Prokurátorka procesu s Horákovou dostala kvůli věku milost od prezidenta. In: *IDNES.cz* [online]. 2010 [cit. 2014-03-24]. Dostupné z: http://zpravy.idnes.cz/klaus-udelil-milost-brozove-polednove-prokuratorce-z-procesu-s-horakovou-1u2-domaci.aspx?c=A101221_162113_domaci_vel

⁹¹ ZÍDEK, Petr. Pustit Brožovou-Polednovou? Ne. In: *Lidovky.cz* [online]. 2009 [cit. 2014-03-24]. Dostupné z: http://www.lidovky.cz/zidek-pustit-brozovou-polednovou-ne-dso-nazory.aspx?c=A090617_103211_ln_nazory_bat

Deset informátorů zastávalo razantní stanovisko, že stáří není omluvou a důvodem k odpuštění trestu. Někteří považovali za nešťastné, že se soud uskutečnil až ve vysokém věku obžalované, nesouhlasili ale s chováním Brožové-Polednové, která podle jejich slov soudní řízení zbytečně protahovala a vymlouvala se na zdravotní důvody, místo aby se k obvinění postavila čelem a přiznala vinu. Další z dotazovaných předkládá názor, že ani Brožová-Polednová ohledy nebrala.

„Jo, myslím si, že ji měli zavřít, stejně jako měli zavřít Biľaka a stejně jako měli zavřít všechny ty, co se podíleli na mlácení lidí v Palachově tejdnu, myslím si, že tyhle lidi by měli sedět. [...] To je mi jedno [že jsou staří], prostě měli sedět. Měli sedět nebo najít nějakou alternativní formu trestu, ale měli bejt potrestaný. A to že jsou teďkon starý, v 92., 93. prostě takhle starý nebyli, mělo se to řešit hned. Pokud se to nedokázalo z nějakýho důvodu řešit hned. Tak i teďkon v těch 90 letech ty lidi měli bejt potrestaný, za to co dělali, je to minimum. Oni prožili víceméně spokojenej život a měli na vrubu stovky lidí, který prostě zničili, tak co je posledních pár let jejich života ve vězení proti tomu, co dokázali napáchat. Takže si myslím, že i v tom pokročilým věku měli jít sedět. Mluvím o soudcích, mluvím o prokurátorech, o policistech, bachařích, členech komunistický strany ve funkcích, který měli tu moc někoho zničit.“ Michaela (24 let)

Sofie se nedokázala rozhodnout, co je správné a šest informátorů pronásledování starých lidí vnímalo jako nesmyslné. Jednoho z nich však k tvrzení nevedly humánní pohnutky, případné věznění viděl jako zbytečné náklady pro stát. Dále vyslovil myšlenku, zda je vůbec možné trestat někoho, jako byl autor dopisu zvoucí cizí armádu do země Biľak, který jednal ze svého přesvědčení a věřil že pro Čechoslováky dělá to nejlepší. Tadeáš se vyjádřil, že devadesátiletý člověk už je beztak zavřený ve svém domě a tři informátorky uvedly, že věří tomu, že vlastní svědomí už dotyčné potrestalo dostatečně.

„Určitě je potřeba těm lidem - tak samozřejmě nejde to tolerovat, určitě se nesmí říct jako at' si dělaj, co chtěj. Musí se říct, co je špatný, co je dobrý. Určitě jako nějak potrestat, ale když je ten člověk už starej, tak si říkám, jestli už se nepotrestal sám, třeba právě životem, kterej žil, kterej byl třeba kvůli těm špatnejm činům tak prázdněj nebo třeba plnej výčitek, že už se fakt potrestal sám.“ Erika (24 let)

„Tak tady o tomhlectom třeba konkrétně nic nevím a myslím si, že ty lidi asi moc potrestaný nebyli, ale zase říkám... Prostě to byla taková doba a je to všechno o psychice a ty lidi se tak chovali, protože tak jim to prostě přišlo přirozený. Jako vracet se k tomu třeba po 40 letech, nevím jestli má smysl trestat potom osmdesátiletý pány, asi to nemá moc velkej význam, možná tak pro ty, kterým bylo ublíženo. [...] Já si myslím, že nevím, ty lidi, teda pokud jsou to opravdu lidi, tak to svědomí je potrápilo dost, že to byl dost velkej trest pro ně.“ Nikol (25 let)

Michal Kopeček píše o neschopnosti postdisidentské liberální politické kultury vytvořit reflexivní, kritický a především důvěryhodný historický diskurz o komunistické minulosti. Jako negativní hodnotí fakt, že nedostali prostor veřejně promluvit oběti a viníci, což by podle něj vedlo k možnosti odpuštění na základě projevené lítosti. Politické elity namísto toho daly přednost „legálně-deklaratornímu a soudně-vyšetřovatelskému způsobu „vyrovnávání se“ s komunistickou minulostí, které sice pomáhají legitimizovat demokratický řád, jako třeba v případě lustrací, avšak jako historický diskurz očividně zcela selhávají.“ Následkem je naprosté odmítnutí minulého režimu demokratickými stranami a naopak relativizace a popírání komunistických zločinů KSČM, ve společnosti potom černobílé moralizování na straně jedné a mlčení a zlehčování viny na straně druhé.⁹²

Timothy Garton Ash kriticky nahlíží fakt, že následkem pokojné změny režimu nedošlo v zemi k jakési revoluční katarzi. Nenásilné předání moci vyžaduje určité kompromisy, což v Československu vedlo k tomu, že mnoho členů bývalé vládnoucí

⁹² Kopeček, *Kapitoly z dějin české demokracie po roce 1989*, s. 262-264

nomenklatury se vydalo cestou soukromého podnikání, jehož kapitál vzešel z kvapně provedené privatizace či přímo zpronevěry státního majetku. Z tohoto jevu pramení frustrace mnoha obyvatel, kteří si myslí, že „nahore jsou stále ti samí“ a že pro vyrovnání se s minulostí se „mělo udělat víc“. Ash se domnívá, že se stát měl pokusit ustavit něco na způsob komise pravdy, která by posílila povědomí o spáchaných zločinech a oběti by se dočkaly formální, oficiální satisfakce.⁹³

Provedený empirický výzkum přináší poznatky, že dotazovaní studenti v mnoha případech považují potrestání viníků za nedostatečné, rozcházejí se však v názorech, zda by se měli soudit i staří lidé.

4.5.1 Postoj ke spolupracovníkům bývalého režimu

Postoje informátorů k bývalým spolupracovníkům Státní bezpečnosti nebyly zdaleka tak vyhraněné, jak badatelka očekávala. Mezi sedmnácti dotazovanými se nenašel jediný, který by neviděl polehčující okolnosti ve vynuceném podepsání kolaborace. Část studentů se domnívala, že nemůže motivy bývalých agentů posuzovat, jelikož sami v komunistickém režimu nežili a celá skupina zastávala názor, že pronásledování rodiny mohlo být dostatečným důvodem k podpisu, jak ukazují následující výpovědi:

„Tak jako není to asi, čím by se mohli chlubit, ale jako že bych je mohla šmahem odsoudit, já nevím, musíš se zajímat třeba o ten konkrétní osud toho člověka, jestli to byl fakt nějaký podlez, kterej chtěl chodit přes mrtvolky nebo jestli prostě něco chtěl dělat a ted' prostě musel třeba kvůli tomu bejt v tý straně, tak prostě do ní šel, aby mohl dělat práci, která ho bavila, ale třeba nikomu neškodil. Pak mu každej řekne, jó ty jsi spolupracoval, jseš hajzl, že ses nepostavil na odboj. Já nevím, tak každej má asi nějaký svůj úděl nebo jak to prostě i vnímá, tak jako někdo třeba necejtíl jako svůj úděl, že musel proti nim bojovat, chtěl třeba dělat svoji práci a nějak tý společnosti přispívat, třeba to

⁹³ Garton Ash, *Rok zázraků: Svědectví o revoluci roku 1989 ve Varšavě, Budapešti, Berlíně a Praze*, s. 132-133

fakt potřeboval, ani nemusel třeba někoho práskat. Samozřejmě nějaký práskání je blbý, to asi na obranu takový člověka nic říct nemůžu, ale jako šmahem odsoudit jakoukoliv spolupráci mi přijde zase krátkozraký.“ Edita (25 let)

„Určitě, tak k tomu bych řekla věc takovou, že mě se třeba vůbec nelíbí moji vrstevníci, který v té době nežili. Prostě neumí posoudit, do jaký situace se ty lidi dostali, aby tu spolupráci jako podepsali. Já věřím tomu, že tam byl opravdu takovej psychické nátlak, že spousta z nás by to udělala taky a já ty lidi vůbec neodsuzuju, protože spousta z nich se tam zapsala, ale nikdy na nikoho nic nepráskli nebo neudělali nikomu nic špatného. Říkám prostě, já jsem v té době nežila, neznám ty lidi, nevím z jakýho důvodu to udělali, ale opravdu si dovedu představit, že kvůli rodině - nebo takhle, že tam byl určitě nějaký psychické nátlak, že to udělali a že bych to třeba udělala taky.“ Nikol (25 let)

Dotazovaní poukazovali na fakt, že lidé žili ve strachu a ne každý byl silný a dokázal vzdorovat. Smířlivě na podepsání spolupráce hledí Linda, dodává ale, že si neumí představit, že by její vlastní rodiče něco takového dělali. Jiná informátorka též zdůrazňuje náročnost soudit situaci, kterou nezažila, tvrzení však doplňuje myšlenkou, že skutečně charakterní lidé by nátlaku odolali. V největší míře docházelo k odsouzení takzvaných „převlíkačů kabátů“. Informátoři kladně hodnotí, pokud jedinec dokáže přiznat své minulé skutky, nedůstojné jim přijde popírání prokázaných faktů. Snadné je podle Samuela odolávat v případě, pokud má člověk podporu rodiny a přátel, *„ale nést odpovědnost za to, že se kvůli mě dítě nedostane na školu a pak bude mít nějakou mizernou práci, je asi dost těžký.“* Další z dotazovaných se domnívá, že by měl být brán ohled i na chování bývalých agentů v současné době.

„ To je dost těžký no, závisí spíš asi, jak se chovaj dneska a když ty lidi člověk zná, tak ví jaký jsou, když je nezná, tak nemůže říct, proč to udělali a tím pádem nemůže říct, jestli jsou dobrý nebo špatný. Jako chápu, že ty okolnosti mohly bejt tak tvrdý, že člověk aby zachránil rodinu, tak dělal svinstvo, tak se nedá úplně ohánět nějakým morálem. Třeba takový to, co se říkalo za komunismu, že: „Kdo

neokrádá stát, okrádá svoji rodinu“, tak to se mi úplně nelíbí, protože ty lidi měli volbu vždycky - nekrást. S tím udáváním, to je strašně těžký, člověk může stokrát říkat, že by něco takovýho neudělal, ale pak bude mít děti a těžko říct, co by udělal. Takže se nedá říct, že bych ty lidi jednoznačně zavrhl, jo můžu na ně nadávat, že jsou práškači, ale...“ Albert (26 let)

4.5.2 Seznamy StB

Mayer přikládá velký vliv na kolektivní paměť lustracím⁹⁴, majícím za cíl omezit vstup do veřejných funkcí osobám nalezeným v registru spolupracovníků Státní bezpečnosti.⁹⁵ Zpřístupnění archivních materiálů, kterému se bránila část především levicových politiků, žádající zveřejnění po uplynutí několika dekád, představovalo unikátní situaci. V západních zemích se takhle brzy archivy nikdy neliberalizovaly. „*Najednou se vztah k minulosti začal řešit skrz archiv, kterému se dávala až moc velká váha.*“⁹⁶

Lustračnímu zákonu bylo vytýkáno, jak se uvádí v knize *Češi a jejich komunismus*, že používá kritéria zavedená Státní bezpečností a to na základě neúplných archivů a bez rozlišení různých stupňů spolupráce. Skutečné zločince prakticky nebylo možno usvědčit, zato spolupracovníci mohli být označeni snadno, bez rozlišení přesného druhu kolaborace s režimem. Zákon, sloužící jako pojistka proti politickému návratu bývalých elit, nebral v potaz žádné polehčující okolnosti, nezohledňoval důvody spolupráce a stigmatizoval i odpůrce režimu.⁹⁷ Dotazovaný z výzkumného šetření vzpomíná na vyprávění otce, který musel společně se svým otcem chodit na výslechy StB a oba pak byli zapsáni v archivech jako spolupracovníci, ačkoliv s ničím takovým nedali souhlas.

⁹⁴ VLASÁK, Zbyněk. Paměť jde svou cestou, říká francouzská historička Françoise Mayer. *Novinky.cz*. 2010. Dostupné z: <http://www.novinky.cz/kultura/salon/191857-pamet-jde-svou-cestou-rika-francouzska-historicka-francoise-mayer.html>

⁹⁵ Courtois, *Černá kniha komunismu*, s. 401

⁹⁶ VLASÁK, Zbyněk. Paměť jde svou cestou, říká francouzská historička Françoise Mayer. *Novinky.cz*. 2010. Dostupné z: <http://www.novinky.cz/kultura/salon/191857-pamet-jde-svou-cestou-rika-francouzska-historicka-francoise-mayer.html>

⁹⁷ Mayer, *Češi a jejich komunismus*, s. 65-68

Nábor nových agentů StB často probíhal z řad příslušníků opozice, alternativních nebo náboženských kruhů. Výsledkem bylo, že „*lustrace veřejně odsoudila de iure oběti komunismu a de facto napomáhala přechodu bývalých elit do soukromého a ekonomického sektoru, což byly sféry, na něž se lustrace nevztahovala*“⁹⁸ S výrokem je v souladu následující odpověď dotazované:

„Většinou, když se s rodičema dívám na zprávy a tam je někdo ve vysoký funkci, tak táta třeba řekne, že ten byl ve straně, ten dělal to a to a teď je prostě úplně jinde a zase je to nějaký velký zvíře.“ Stela (25 let)

Názory na otevření archivů se ve společnosti různí. Jedna strana zastává názor, že každý občan má mít v otevřené společnosti právo na přístup k informacím, zejména protože události mohly mít vliv i na jeho vlastní život. Jiní si myslí, že archivy jsou jen svědectvím chorobné administrativy odrážející patologii agentů, kteří je vytvořili.⁹⁹ Podle Mayer *„česká dekomunizace vedla ke vzniku situace, kdy se případní viníci odpovědní za komunistickou represi poměrně snadno vyhnuli trestnímu řízení a pokračovatelé KSČ byli sice ostrakizováni, ale koneckonců do značné míry tolerováni, a naopak představu o bývalé opozici proti komunismu poskvrnilo podezření z kolaborace.“*¹⁰⁰

Roku 1992 došlo ke zveřejnění úplných seznamů StB bývalým disidentem Petrem Cibulkou, nejprve v periodiku *Rudé krávo*, později knižně a nakonec na internetu. Mayer cituje bývalého prezidenta Václava Havla, který s činem nesouhlasil a přetrvávající moc seznamů nad jedinci a českou mentalitou označil za jeden z největších úspěchů StB. *„Neříkám, že v těch seznamech nejsou skuteční agenti, kteří škodili a udávali. Je jich tam jistě mnoho, ale jsou tam i lidé, kteří se tam ocitli bůhvíjak, a celé je mi to protivné a vím, že budu těmi debilševizátory napaden, že jsem ochráncem agentů, komunistů a podobně.“*¹⁰¹

⁹⁸ Mayer, *Češi a jejich komunismus*, s. 65-68

⁹⁹ Tamtéž, s. 73

¹⁰⁰ Tamtéž, s. 255-256

¹⁰¹ Tamtéž, s. 194

Zastáncem zveřejnění je novinář Adam Drda, který svůj názor zdůvodňuje následovně: *"Pokud nějaká amorálnost není poznána a pojmenována, přestane být za čas vnímána jako amorálnost - dochází k její relativizaci. Společenství si ji pak jako takovou ukládá do své kolektivní paměti, což v případě agentů StB znamená, že se de facto celý komunistický režim v obecném povědomí bagatelizuje. Obrazně řečeno společnost má určitou ‚hranici‘ špatnosti, za niž nelze zajít: když se hranice překročí a všichni k tomu mlčí, začne se překračovat stále častěji, potom běžně a nakonec hranice zmizí. Jestliže teď tolerujeme estébáky a mlčky přecházíme agentství, na které se díváme maximálně jako na ‚takové složité údobí docela fajn lidí‘, co budeme tolerovat příště?"* Drda dále pokračuje tvrzením, že zatímco česká společnost celkově odsuzuje kolaboraci, spolupráci s StB a zradu, jakmile jde o konkrétní osobu, začínají se hledat omluvy a polehčující okolnosti, případně se mluví o politickém zneužívání.¹⁰²

Čtyři dotazovaní z empirického výzkumu na zveřejnění seznamů neměli jasný názor nebo připouštěli, že se o problematiku nikdy nezajímali a nemají dostatek informací. Vyloženě nesouhlasný postoj zastávali jen dva, podle které by český národ tuto etapu měl už úplně uzavřít a nevracet se k ní.

„To právě souvisí s tím, co jsem říkal, vlastně to o ničem nevypovídá, přispívá to maximálně k tomu, že si na ty lidi někdo bude ukazovat a právě třeba neprávem, tím že vlastně nic neprovedli, akorát je někdo donutil, někdo je třeba i vydíral, aby tam byli a třeba se ani nemuseli ničeho dopustit.“ Boris (24 let)

Zbýlých jedenáct informátorů preferovalo zveřejnění, ačkoliv připouštěli, že je složité jednoznačně rozhodnout. Převažoval v nich názor, že minulost by se neměla tajit, i za cenu chybných údajů v seznamech. Stejně stanovisko zastávaly i ti, jejichž rodinní příslušníci byli v seznamu uvedeni neprávem. Alex by ocenil, kdyby se zveřejnily konkrétní skutky každého agenta, aby bylo jasné do jaké míry skutečně spolupracoval, doplněné o jeho vlastní vyjádření. Alternativní způsob řešení předkládá následující odpověď.

¹⁰² Mayer, *Češi a jejich komunismus*, s. 211-212

„Já nevím, co to komu přinese, spíš bych to nechal někde v archivu, ale přístupný pro všechny a kdo chce, ať si to zjistí, ale dá si s tím tu práci. Kdo ne, tak ať se v tom nehrabe. Každý má možnost si požádat o výmaz, pokud vím.“
Albert (26 let)

Zatímco nad otázkou uveřejnění seznamů StB se informátoři dlouze zamýšleli, v případě lustračního zákona si byli jisti okamžitě. Vyslovili se jednoznačně pro jeho zachování. Někteří z nich vyjádřili domněnku, že k dodržování zákona zřejmě nedochází vždy, jelikož se ministrem stal předseda politického hnutí *ANO 2011* Andrej Babiš, podezřelý ze spolupráce s StB. Nejčastější důvod pro zachování lustrací představovala neochota svěřit významné funkce ve státní správě lidem, kteří už jednou v mocenských funkcích morálně selhali. Ke zrušení zákona se přiklonila pouze jedna z dotazovaných, která řekla: *„ať si tam klidně zůstanou, protože je demokracie, to už je potom na lidech, jestli si je zvolí nebo ne“*.

Z uvedený výsledek vyplývá, že informátoři k bývalým spolupracovníkům StB zauímají smířlivý postoj. Uznávají, že strach a starost o rodinu představují dostatečné polehčující okolnosti pro podepsání spolupráce. Položený dotaz na správnost uveřejnění seznamů StB vyvolával nejistotu v rozhodování, přesto se však většina dotázaných kloní k plné transparentnosti.

4.6 Hodnocení současné komunistické strany

Po sametové revoluci se strana omluvila za některé předchozí chyby, nedošlo však k jejímu rozpuštění. KSČ se přejmenovala na KSČS a zastřešovala pod sebou nově vzniklou Komunistickou stranu Čech a Moravy (KSČM) a Komunistickou stranu Slovenska (KSS). V prvních pár letech po revoluci se KSČM potýkala s vlnou reformních pokusů, které však vesměs skončily neúspěchem.¹⁰³ Česká republika je tak jedinou postkomunistickou zemí, která ve svém stranickém systému obsahuje nereformovanou komunistickou stranu. Například v Polsku a v Maďarsku strany převzaly politiku reformních křídel a nadále v ní pokračují. Přestože je dosud strana při

¹⁰³ Bastl, *Krajní pravice a krajní levice v ČR*, s. 20

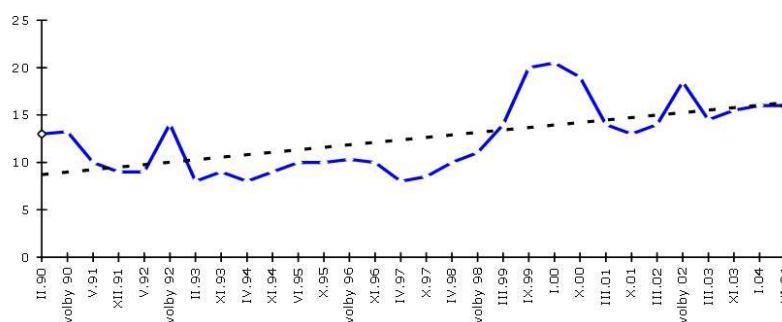
sestavování vládních koalic považována za nepřijatelného partnera, její voličská podpora stále stoupá.¹⁰⁴ Od roku 1992 strana získává ve volbách do Poslanecké sněmovny v průměru 13,3 % hlasů.

Volby	Počet hlasů	Hlasy v %	Počet mandátů
1992*	909 490	14,05	35
1996	626 136	10,33	22
1998	658 550	11,03	24
2002	882 653	18,51	41
2006	685 328	12,81	26
2010	589 765	11,27	26
2013	741 044	14,91	33

* Strana byla v koalici Levý blok

Zdroj: <http://cs.wikipedia.org/>

Graf: Vývoj podpory KSČM od roku 1990.

Zdroj: CVVM

Roku 1990 se advokát Tomáš Sokol neúspěšně pokusil o zákaz propagace komunismu, stejným výsledkem skončili i iniciativy několika menších stran. O zákaz s územně ohraničenou působností se pokoušela i řada obcí, Ústavní soud tyto snahy zastavil s odůvodněním, že uvedení do praxe takových vyhlášek není v kompetenci

¹⁰⁴ KUNŠTÁT, Daniel. Veřejná podpora KSČM po roce 1989: historická východiska, politické a sociální souvislosti, perspektivy. *Centrum pro výzkum veřejného mínění*. 2004, s. 9. Dostupné z: http://cvvm.soc.cas.cz/media/com_form2content/documents/c3/a3931/f11/100033s_Kunstat-kscm.pdf

obcí. Poslední aktivitu v tomto směru představuje snaha senátora Jaromíra Štětiny, navrhuje ji pozastavit činnost strany.¹⁰⁵

S existencí KSČM nesouhlasí značná část informátorů, v zákazu ale nespátřují řešení problému, protože by došlo ke vzniku nové strany, která by ale fungovala na stejných principech, to samé je možno říci i o přejmenování. Dotazovaní dávají přednost tomu, když je strana odhalena a veřejnost ví o koho jde.

„Vem si nácky, oni jednou se jmenujou dělnická, jednou nějaká jiná a je to prostě pořád ta samá verbež. Já se obávám, že by se asi mělo s tím dělat něco jako zeširoka, spíš nějak ty lidi víst k tomu, aby k tomu už netáhli, ale to je zase strašně jako, jak?“ Linda (22 let)

Dotazovaní zákaz strany často považovali za nedemokratický a domnívali se, že bychom se tak dopustili toho, co na komunistech kritizujeme. Z výzkumného šetření vyplývá, že většina informátorů nevidí rozdíl mezi bývalou komunistickou stranou a současnou KSČM. Tadeáš připouští, že věřil v jejich proměnu, o opaku ho přesvědčil shlédnutý rozhovor s poslankyní KSČM Martou Semelovou. Interview uskutečněné v pořadu *Hyde Park* označovali studenti, kteří ho viděli, jako pobuřující. O záznamu rozhovoru, který se šířil skrze sociální sítě, se zmiňovali všichni studenti, s nimiž probíhalo sezení po odvysílání pořadu. Informátorku, jejíž babičce znemožnili komunisté studovat, rozčílilo prohlášení, že si paní Semelová není vědoma problému části populace ohledně neposkytnutého přístupu ke vzdělání. Další z dotazovaných však vnímá Semelovou pouze jako „neškodnou fanatičku“, skutečnou hrozbu spatřuje ve zdánlivě umírněných politicích typu Jiřího Dolejše. Následující citace ukazují názorové proudy ohledně působení současné komunistické strany:

„Nemyslím si, že je v pořádku, že existuje a nemyslím si, že současná KSČM je dobré označení, myslím si, že je to stejná pakáž, jaká tu byla před 89. [...] Myslím si, že to jsou ty samý zvrácený lidi, který uznávají ty samý hodnoty

¹⁰⁵ Pokusy o zákaz komunismu v ČR. *Revue politika* [online]. 2005, č. 2, s. 2, 2008-12-03 [cit. 2014-03-22]. Dostupné z: <http://www.cevro.cz/cs/209692-pokusy-zakaz-komunismu>

a vnímám je jako ohrožení jakýhokoliv demokratického uspořádání tohoto národa. A myslím si, že byla chyba, že nebyli zakázaný, že to bylo podceněný, že si lidi mysleli, že jsou vyřízený po tom, co udělali. Ale evidentně český národ prokazuje, že stačí čas a všechno bude zapomenuto a odpuštěno. Takže ta strana i tím co dělá, že navenek jako mluví o tom, jak je to reformovaná strana - není, protože kdyby byli reformovaný, tak by se distancovali od lidí před rokem 89, těch vysokých funkcionářů. Hlavně by nechodili každé rok na hrob Gottwalda řečnit a neposílali by kondolence do Severní Korey a nechodili by plakat na pohřeb Biřaka.“ Michaela (24 let)

„To si myslím, že by ani nechtěli [získat moc, jakou měli dříve], protože si myslím, že tam jsou lidi, který by se k tomu nechtěli úplně vracet. Nevím, jestli jsou tam i lidi, který tam byli původně, ale myslím si, že už z toho, co se stalo, nechtěli by asi tu stranu dovést do takového extrému, jako byla.“ Nikol (25 let)

Názor na současnou komunistickou stranu do značné míry odráží percepci minulého režimu v Československu. Názorově vyhranění informátoři, silně odsuzující období reálného socialismu, považují KSČM za hrozbu pro demokratický systém. V opozici proti nim stojí skupina studentů, kteří minulost považují za příliš démonizovanou a komunistickou stranu jako stěží nebezpečnou.

4.6.1 Mládežnické komunistické organizace

Komunistický svaz mládeže (KSM) vznikl v roce 1990 po rozpadu Socialistického svazu mládeže a v průběhu let se stal oporou dogmatického proudu v KSČM. Roku 2006 vydalo Ministerstvo vnitra rozhodnutí o rozpuštění KSM, které o čtyři roky později zrušil Městský soud v Praze. V říjnu 2008 se zaregistrovalo občanské sdružení Svaz mladých komunistů Československa (SMKČ). Mezi oběma svazy panuje napětí, zapříčiněné ideologickými spory i osobní averzí jednotlivých členů.¹⁰⁶

¹⁰⁶ Bastl, *Krajní pravice a krajní levice v ČR*, s. 31-36

Předmětem výzkumného šetření se stala otázka, zda informátoři výše zmíněné organizace považují za extremistické. Pět dotázaných nevědělo o jejich existenci a nedokázali problematiku posoudit. Se zařazením do kategorie levicový extremismus nesouhlasili dva dotazovaní, z nichž jedna přisuzuje svůj názor vlivu médií, která podle jejích slov prezentují jako extremismus jen pravicové radikály a ji nikdy nenapadlo do stejné kategorie řadit i komunismus. Další informátor členy komunistických svazů, mezi něž patří i jeho kamarád, vnímá jako skupinu obyvatel s ideály a jiným pohledem na svět. Podle devíti dotázaných se o jistou formu extremismu jedná, většina z nich ale vnímá krajní pravici jako jednoznačně horší, pro levé spektrum měla část informátorů pochopení a spatřovala v něm alespoň některé ideály.

„Mladí co chodí k hrobu Gottwalda? No to mi přijde úplně zvrácený, takže v tomhle směru se to možná dá přirovnat k tomu pravicovému extremismu, ale jako zase na druhou stranu věřím, že tam jsou třeba i lidi, který fakt tu společnost viděj tak, že každej by měl mít zhruba stejným dílem a že tam třeba budou takový idealisti, který nemůžou za to, co se stalo za minulýho režimu, takže nemám na to zase názor, že bych je všechny hodila do jednoho pytle.“
Sofie (25 let)

„Chce se mi z nich zvracet, jestli oni znají historii ještě míň než já, tak jedině tak pochopím, že to propagujou.“ Stela (25 let)

Negativní hodnocení členů svazů mladých komunistů vycházelo především od těch informátorů, kteří kriticky nahlíží působení komunistické strany v demokratickém politickém systému České republiky. Studenti, kteří KSČM nevnímají jako nebezpečí, o působení komunistických mládežnických organizací nevěděli a nebyli tak schopni se k nim vyjádřit.

4.7 Místa paměti

Pomníky a místa významných historických událostí jsou provázány s pamětí českého národa, jež jak bylo popsáno v předchozích kapitolách, není jen jedna, ale je tvořena souhrnem individuálních pamětí a kolektivních pamětí sociálních skupin. Skrze existenci míst paměti lidé získávají informace o historických událostech. Tvoří základní elementy kolektivní paměti, protože se v nich materializují kulturní významy. Nepřipomínají se jen významné události, ale také kulturní a historické osobnosti. Vztah vzpomínání a prostoru se odráží od plurality pamětí. Skryté významy míst paměti, charakterizující praxi a cíle institucí doby, mohou ovlivňovat jednání sociálních skupin a směřovat je ke konfliktu s dalšími jedinci a skupinami.¹⁰⁷

Názornou ilustraci poskytuje příklad sochy bývalého československého prezidenta Antonína Zápotockého v Zákolanech na Kladensku. Odpůrci umístěné sochy Zápotockého hodnotí jako negativní postavu dějin. Během druhé světové války pracoval jako kápo v koncentračním táboře Sachsenhausen, v němž byl vězněn a podle holandských vyšetřovacích orgánů je zodpovědný za smrt několika vězňů. Svůj podíl má i na politických procesech v padesátých letech, zakrývání připravované měnové reformy z roku 1953 a brutálním potlačení Plzeňského povstání.¹⁰⁸ Socha byla na protest pomalována růžovou barvou, proti čemuž se silně vyhradila část obyvatel obce, hrdá na svého slavného rodáka.¹⁰⁹

O zmiňované soše Zápotockého a jí podobné většina informátorů neslyšela. Pro odstranění pomníků, odkazujících se na rozporuplné osobnosti dějin, se vyslovili jen čtyři dotazovaní. Ostatní konstatovali, že by si nic podobného ve své obci nepřáli, s ohledem na demokracii ale nesouhlasili s násilným odstraňováním. V nejvíce případech bylo navrhováno přidání informačních popisků, na jejichž základě si každý vytvoří vlastní názor nebo nahrazení sochy bustou. Stejná informační prázdnota

¹⁰⁷ OLÁH, Gábor. Collective Memory, Space and Meanings: Liberty Square in Budapest. *Czech Sociological Review* [online]. 2013, vol. 49, issue 5, s. 729- [cit. 2014-03-22]. DOI: 10.13060/00380288.2013.49.5.9.

¹⁰⁸ Pruša, *Abeceda reálného socialismu*, s. 599

¹⁰⁹ JÍROVEC, Vojtěch. Když socha rozděluje obec aneb Zápotocký v převleku. In: *Česká televize* [online]. 2013 [cit. 2014-03-24]. Dostupné z: <http://www.ceskatelevize.cz/ct24/regiony/255169-kdyz-socha-rozdeluje-obec-aneb-zapotocky-v-prevleku/>

panovala v případě památníků obětí komunistického režimu. Zatímco místa paměti druhé světové války typu Terezín a Lidice byla známá všem, bývalý pracovní tábor Vojna u Příbrami znal jen jeden informátor.

Jednoznačná stanoviska dotazovaní dokázali zaujmout jen v případě předlistopadové architektury. Kritizovány byly v první řadě panelové a kulturní domy, jejich cílené odstranění si ale nepřál nikdo. Část dotazovaných považuje zbourání budov dokonce za upravování minulosti.

„Jo ale co teda mě vždycky úplně naštvě, tak to je jak se dělaly ty střediskový vesnice, tak vždycky tam je na tom hezkým náměstí nějaká obluda kulturního domu, to je příšerný, naprosto hrozný.“ Andrej (25 let)

„Mě se to nelíbí, ale nemyslím si, že by se to mělo zbourat. Tím děláš to samý, co dělali oni, idealizuješ si tu minulost, to je stejný, jako bysme je smazali z fotek. Prostě tam byli, je to blbý, ale byli tam.“ Alex (23 let)

Informátoři zpochybňovali kvalitu současných staveb, které by stávající budovy nahradily. Uvítali by však, kdyby došlo alespoň k částečné rekonstrukci, jelikož jako problém pocítují zachovanou dobovou výzdobu a vybavení interiérů.

Rozporuplné reakce vyvolával směr brutalismus (z francouzského *betón brut*, = „*drsný beton*“). Rozhodujícím se v tomto ohledu stal osobní vkus jednotlivých informátorů nebo jako v případě Nikol vzpomínky z dětství na návštěvu obchodních domů Máj a Kotva. Rozdílný pohled na dobovou architekturu se zaměřením na architekta Karla Pragera dokumentují následující výpovědi:

„Já si paradoxně myslím, že ta architektura mnohdy byla lepší, než je teď. Konkrétní případy, třeba Prager co dělal Národní shromážděn [...] Masák, ten dělal i obchodní dům Ještěd, kterej asi před třeba rokama zbourali a udělali tam nověj obchoďák. Kdyby to zbourali, jako že chtěli mít čistý náměstí... A prostě ta architektura, vem si DBK, Kotva, je to dlouho, co je to postavený a jak to prostě

drží a teď co se udělaj ty obchodáky, tak se za pár let zbouraj a udělaj se nový. [...] Tak jasně, že se dělaly prasárny, to jo. Ale taky se to nedá zobecnit, nejstrašnější jsou paneláky z druhý půlky sedmdesátých až osmdesátých let, tak to už je fakt katastrofa, úplný zjednodušování a to - ale takový ty třeba ze šedesátých let, to má taky něco do sebe. Pořád to ještě korespondovalo s tou architekturou na západě, třeba ve Francii se taky dělaly paneláky, taky to bylo z panelu, aby se tam narvalo co nejvíc lidí, ale prostě mělo to nějaký ráz, byla tam ta komunita, zeleň, sochy třeba od dobrých autorů, to je třeba v Liberci a v Ústí.“ Klára (26 let)

„O tom jsem se taky s dost lidma pohádala, třeba jsem byla na koncertu v Meet Factory, a byl tam projekt Vladimíra 518 a on měl takovej napůl vizuální, napůl hudební projekt o architektuře Karla Pragera. [...] Jako nová scéna, ta mi ještě nevadí, ale zbytek těch staveb, fakt mi přijdou vyloženě hnusný. A on to vlastně naopak dá se říct obhajoval. [...] Mě to přijde takový, že to je ta architektura, která nějak nerespektuje, to co je kolem. On se prostě postaví barák, kterej dejme tomu třeba v té době i byl inovativní, ale že vůbec nebere ohled na to, aby to měla nějakou návaznost na tu okolní zástavbu.“ Sofie (25 let)

Empirický výzkum přinesl poznatky, že místa paměti nemají pro zpovídanou skupinu studentů relevantní význam. Památníky, upomínající na osobnosti a události minulého režimu, nejsou mezi dotazovanými příliš známy. Informátorům se obvykle vybavovaly jen pomníky odkazující na druhou světovou válku. Architektura pocházející z předlistopadového období nebyla brána jako upomínka na negativní minulost, ale byla nahlížena z pohledu osobního vkusu jednotlivých dotazovaných.

4.8 Dopady historické zkušenosti

Interpretace dějin bývá elementární složkou národní identity. Každý národ si z minulosti vybírá ty osobnosti a události, pomáhající vytvořit příběh o původu národa a legitimnosti státu. Podle antropologa s českými kořeny, který většinu života prožil ve

Velké Británii, Ladislava Holého, mají-li Češi vysvětlit, kdo jsou, vždy se uchylují k minulosti: *"Jsme dnes tím, čím jsme, proto, že se to či ono odehrálo v naší minulosti."* Současnost chápou jako výsledek historických událostí, ačkoliv si do nich vkládají rozdílné obsahy.¹¹⁰ Předmětem výzkumného šetření bylo zjistit, jak se období 1948-1989 promítá do současné mentality Čechů z pohledu postsocialistická generace.

Holý popisuje chování člověka v minulém režimu, jako podřizování se dvojím morálním normám, kde v soukromé sféře panují hodnoty přesně opačné, než ve sféře veřejné. Zatímco v privátních oblastech života bylo zcela nepřijatelné lhát, podvádět a krást, vůči státu se tyto praktiky staly běžnou záležitostí, která nebyla posuzována negativně. Tehdejší vidění světa názorně ilustruje zlidovělá věta: *"Kdo nekrade, okrádá rodinu"*. Rozkrádání socialistického vlastnictví a podvody v práci byly motivovány jak špatnou ekonomickou situací obyvatel, tak určitým typem vzdoru proti režimu.¹¹¹ Identifikace se státem se nepovažovala za pozitivní hodnotu, což je v současné době uváděno jako příčina, proč se Češi ani dnes neztotožňují s institucemi státu, jimiž jsou parlament, státní úřady, policie a armáda.¹¹² O životě člověka ve dvou naprosto odlišných světech vypovídá následující citace filosofa a literárního kritika Milana Šimečky:

„Všudypřítomná státní lež má zhoubný vliv na obecnou morálku. Stanovuje normu lži, která se netrestá, naopak odměňuje. Občan, zvyklý na toto hledisko, má smířlivý poměr ke lži v mimoprivátní sféře. Učili ho lhát konec konců už ve škole, skrývat své přesvědčení na pracovišti, protože se přesvědčil, že se to vyplácí. Lže proto v dotaznících, ve styku s úřady, u soudu, lže svým nadřízeným, prostě lže všude, kde se dá. Mravně se ho lež vůči státu nedotýká, je to lež v sebeobraně, je si vědom toho, že stát ho také podvádí. Obecně jsou oceňováni mnohem více šikovní podvodníci a lháři, kterým se podaří provést státu nějaký kousek, než poctivci, kteří dřou pro stát, který si to nezaslouží. [...] Tentýž občan s hrůzou a nevýslovným smutkem civí doma na dítě, které ho poprvé obelhala, s odporem se odvrací od přítele, který mu zalhal nebo něco zatajil. To všechno je

¹¹⁰ Mayer, *Češi a jejich komunismus*, s. 32

¹¹¹ Holý, *Malý český člověk a skvělý český národ*, s. 32-35

¹¹² Tamtéž, s. 186

*něco jiného. Život vně přesně vymezeného soukromí má jiné mravní zákony, nikoho nenapadne směřovat mravní kritéria vnějšího a vnitřního okruhu. Ve vnějším okruhu panuje lež a přetvářka, uvnitř privátní sféry musí člověk dbát na mravní obranu.*¹¹³

Popsané normy chování podle dotazovaných informátorů přetrvávají i do dnešní doby. Mezi nejčastěji formulované dopady minulosti byly uváděny zejména krádeže a podvody vůči státu. Dotazovaní uváděli, že se „*snažíme jako všechno vošmelit a vždycky si najít někde nějakou kličku, ukrást, všechno musí bejt tady přivázaný*“. Dalšími negativy, které studenti spatřují v české mentalitě jsou uzavřenost obyvatel vůči svému okolí a jistá forma strachu projevit se nebo se angažovat ve veřejném dění. Pro dokreslení slouží níže uvedené citace:

„Prostě jsou takový otevřený myšlenkama [obyvatelé západních zemí], nejsou spjatý a deformovaný tím komunismem, tím bonzáctvím jeden na druhýho, tím záviděním si, spíš prostě člověk vidí ten rozdíl, že si lidi víc přejou, kdežto tady si víc záviděj. A lidi se tady taky míň usmívaj.“ Albert (26 let)

„Já si myslím, že určitě, protože ovlivnilo to nějakým způsobem prarodiče, rodiče a ty to teď předávaj zase nám. [...] Mě prostě přijde, já když si vezmu svojí mamku nebo třeba i mamku mýho přítele a tak, tak oni jsou takový jako trochu ustrašení, nemaj úplně tak velký sebevědomí a hrozně se bojejí změn.“ Edita (25 let)

„Já vidím spoustu dopadů, jeden ze zjevnejch dopadů, i na číslech je vidět, že komunisti víceméně tady v tý republice vymítli jakýkoliv náboženství, že Češi jsou národ prakticky s nejvíce ateistama na světě, což je zásluha komunismu a ne úplně asi dobrá. [...] Mám pocit, že hodně lidí má v sobě furt zakořeněnej pocit hlavně nebejt něčím výjimečnej, hlavně nevynikat, hlavně nevystupovat s něčím v davu, protože byli zvyklý, že v momentě, kdy někdo byl trošičku

¹¹³ Šimečka, *Obnovení pořádku*, s. 148-150

výraznější, tak vždycky ho plácli přes prsty. Takže takový to držet se v té šedý zóně toho průměru a hlavně nebejt něčím výjimečnej, že v těch lidech je mnohdy ještě zakořeněný. [...] A ani určitá srdečnost, kterou člověk potká nebo slušnost, kterou člověk potká na západě, tak ta tady taky v těch lidech není. Kdykoliv člověk vyjede ven, tak ty lidi jsou tam takový otevřenější, srdečnější, zatímco tady si všichni hleděj svýho a tak nějak si žijou v tom svým malým světě, to si myslím, že je taky pozůstatek komunismu. Myslím si, že celý takový to čecháčkovství a ta neuvěřitelná vlna korupce, která tady je, má taky prameny z komunismu, protože prostě vtipné rčení: ‚Kdo neokrádá stát, okrádá rodinu‘ - to je myslím takový motto komunismu, který přetrvává i nadále. [...] Myslím si, že komunisti naprosto zatloukli jakoukoliv občanskou společnost, která je na západě normální, tak tady je prostě zatlučená, je prostě ani nenapadne, že je normální se angažovat v tom, co se děje okolo, že na to nejsou zvyklý.‘

Michaela (24 let)

„Přijde mi, že tady pořád přežívaj takový pošahaný normy chování, právě z dřívějšíka. To, že spousta lidí je pořád schopná dávat úplatky, že se většina lidí moc nezajímá o svý okolí. Občas jdou k volbám, kde se snaží volit nějakou stranu, co jim slíbí, jak tady všechno změní, jako třeba Věci veřejný a pak už jen čekají, že fakt vláda všechno vyřeší a oni nemusí dělat nic. Mají pocit, že sami nemůžou vůbec nic ovlivnit.“

Samuel (26 let)

„Přijde mi, že u těch lidí, který si to zažili je hodně znát, že byli zvyklý žít v tom ovzduší, že nevíš komu máš věřit, že nevíš kdo tě podrazí [...] Takže takovej ten permanentní strach, že si musíš pořád dávat pozor co kde řekneš, že to se v těch lidech muselo zakořenit za těch x let.“

Sofie (25 let)

Jedna z informátorek se na historickou zkušenost podívala z odlišné perspektivy. Domnívá se, že minulost země v sovětském bloku ovlivnila spíše myšlení západních států a ne českého národa. V rozhovoru popisovala své návštěvy v zahraničí, kde se

opakovaně střetávala se zakořeněnými postoji, vnímající postsovětské státy jako stále komunistické a zaostalé. Dodávala, že stejné pocity sdílejí i její polští přátelé.

Holý ve svém díle *Malý český člověk a skvělý český národ* píše, že pokrytectví se stalo rysem české mentality na základě historické zkušenosti, že se jedná o nejlepší způsob, jak přežít pod cizí nadvládou. Chybí podle něj však vysvětlení, proč takové chování přetrvává i v době, kdy už není adaptačně výhodné.¹¹⁴

Na doplňující otázku, zda informátoři pozorují alespoň nějaké přínosy pro českou společnost, odpověděli dva, že vznikla řada uměleckých (literárních a hudebních) děl a republika se stala známá ve světě díky osobě Václava Havla.

¹¹⁴ Holý, *Malý český člověk a skvělý český národ*, s. 118

5 ZÁVĚR

Získaná data badatelku vedla ke zjištění, že percepce komunistické minulosti u postsocialistické generace má řadu shodných znaků. Informátoři z řad studentů vysokých škol spatřovali v minulém režimu Československa negativní rysy, zahrnující v sobě v první řadě perzekuci obyvatel, nemožnost vyjádřit vlastní názor a cestovat. Kromě dvou výjimek byli všichni schopni určit minimálně nejdůležitější historické milníky, jako časové ohraničení vlády komunistické strany a vpád vojsk Varšavské smlouvy v roce 1968. Odlišné postoje se projevíly v míře odsouzení celé předlistopadové éry, kde část dotazovaných byla schopna nalézt i pozitivní prvky typu úplné zaměstnanosti a sociálních jistot. Druhá skupina oponovala, že i zmíněné klady mají svůj původ v negativních jevech, vedoucích ke krizi státního hospodářství.

Různorodost kolektivních pamětí se odvíjela od druhu sociálních skupin, v nichž se jedinci pohybují. V mnoha případech jsou názory informátorů výsledkem působení několika skupin najednou. Nejvýznamnější se však ukázala být rodina, která skrze generační paměť a ústní tradování prožitých zkušeností, zásadním dílem ovlivnila postoje zkoumané generace. Skupina studentů projevující se vysokou mírou kritiky bývalého režimu měla tendenci razantněji odsuzovat působení současné komunistické strany na politické scéně. Zároveň považovala za nedostatečné vyrovnání se s minulostí ve formě potrestání viníků.

Nezpochybnitelný vliv na utváření názorů vykazují také média, ačkoliv dotazovaní mají tendenci věřit spíše těm, která jsou s souladu s jejich viděním reality a protichůdné názorové proudy podrobovat kritickému zkoumání. Například informátoři, kteří vyrůstali v prostředí, v němž rodinní příslušníci vzpomínali na období vlády komunistické strany, jako na šťastnou etapu života, považovali vykreslování minulosti médii jako příliš jednostranné.

Základní a střední školy, jakožto instituce formující myšlení a postoje již od raného dětství, se v tomto případě ukázaly jako nedostatečný zdroj informací. Výuka se v mnoha případech omezila jen na stručný výčet nejvýznamnějších dat a více jak třetina dotazovaných v probíraném učivu dospěla jen ke druhé světové válce. Výjimku tvořilo pouze několik málo pedagogů, kteří považovali nedávnou historii za důležitou a volili

raději zkrácení výkladu u témat typu starověk a středověk, případně otevírali dobrovolné semináře.

Podstatná část dotazovaných považuje vyrovnání se s minulostí za nedostatečné. Jako nesmyslné se jim jeví ostrakizovat bývalé agenty Státní bezpečnosti, kteří byli často ke spolupráci přinuceni proti své vůli, nepřejí si jen jejich působení v mocenských funkcích. Jako problém však vnímají nedostatečné potrestání bývalých dozorců ve věznicích, soudců, prokurátorů a policistů, kteří perzekvovali nevinné obyvatele. Lišily se však názory informátorů, zda trestně stíhat i staré lidi. Pro odsouzení se obvykle vyslovovali ti studenti, jejichž rodinní příslušníci se v minulém režimu potýkali s problémy.

Od míry kritiky reálného socialismu v Československu se odvíjel i pohled na působení současné komunistické strany v politickém systému České republiky, kde část studentů vnímala KSČM jako nebezpečnou pro demokratický systém, zatímco druhá skupina byla přesvědčena o tom, že se strana změnila a nechtěla by vládnout stejným způsobem jako v minulosti.

Místům paměti, mezi něž patří památníky a sochy odkazující na historické osobnosti a události, informátoři nepřikládali relevantní význam. Většina z dotazovaných odpovídala v duchu, že o nich ani nevědí, na rozdíl od pomníků věnovaných druhé světové válce. Odkaz na minulost si uvědomují jen skrze dochovanou architekturu, na kterou však nahlíží z pohledu osobního vkusu.

Shoda názorů panovala v otázce, jakým způsobem prožitá zkušenost ovlivnila mentalitu českého národa. Dotazovaní se domnívají, že současná míra korupce ve státní zprávě má svůj původ právě v komunistickém režimu. Problém nevidí jen na straně politiků, ale i u běžných obyvatel, u nichž se zachovaly návyky z minulosti, kde byly ve veřejné sféře života, na rozdíl od sféry privátní, tolerovány podvody. Informátoři dále považují Čechy oproti obyvatelům západních zemí za uzavřené vůči svému okolí a trpící jistou formou strachu projevit se nebo se angažovat ve veřejném dění.

6 SEZNAM POUŽITÝCH ZDROJŮ

6.1 Seznam literatury

ARENDDT, Hannah. *Krise kultury: (čtyři cvičení v politickém myšlení)*. 1. vyd. Praha: Mladá fronta, 1994. 157 s. Váhy; sv. 11. ISBN 80-204-0424-4.

ARENDDT, Hannah. *Původ totalitarismu I-III*. 2. vyd. Praha: OIKOYMENH, 2013. 679 s. Knihovna novověké tradice a současnosti; sv. 75. ISBN 978-80-7298-483-1.

ASSMANN, Jan. *Kultura a paměť: písmo, vzpomínka a politická identita v rozvinutých kulturách starověku*. V českém jazyce vyd. 1. Praha: Prostor, 2001. 317 s. Obzor; sv. 33. ISBN 80-7260-051-6.

BALÍK, Stanislav a KUBÁT, Michal. *Teorie a praxe nedemokratických režimů*. 2., přeprac. vyd. Praha: Dokořán, 2012. 215 s. Bod. ISBN 978-80-7363-266-3.

BASTL, Martin et al. *Krajní pravice a krajní levice v ČR*. Vyd. 1. Praha: Grada, 2011. 285 s. Politologie. ISBN 978-80-247-3797-3.

BERGER, Peter L. a LUCKMANN, Thomas. *Sociální konstrukce reality: pojednání o sociologii vědění*. 1. vyd. Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury, 1999. 214 s. ISBN 80-85959-46-1.

COURTOIS, Stéphane et al. *Černá kniha komunismu: zločiny, teror, represe*. Vyd. 1. Praha: Paseka, 1999. 2 sv. ISBN 80-7185-196-5.

HALBWACHS, Maurice, NAMER, Gérard, ed. a JAISSON, Marie, ed. *Kolektivní paměť*. Vyd. 1. Praha: Sociologické nakladatelství, 2009. 289 s. Klas: klasická sociologická tradice; sv. 5. ISBN 978-80-7419-016-2.

GARTON ASH, Timothy. *Rok zázraků: svědectví o revoluci roku 1989 ve Varšavě, Budapešti, Berlíně a Praze*. Vyd. 2., rev. a dopl. Praha: Paseka, 2009. 134 s. ISBN 978-80-7432-009-5.

GJURIČOVÁ, Adéla, ed. a KOPEČEK, Michal, ed. *Kapitoly z dějin české demokracie po roce 1989*. Vyd. 1. Praha: Paseka, 2008. 320 s. ISBN 978-80-7185-876-8.

HENDL, Jan. *Kvalitativní výzkum: základní metody a aplikace*. Vyd. 1. Praha: Portál, 2005. 407 s. ISBN 80-7367-040-2.

HOLÝ, Ladislav. *Malý český člověk a skvělý český národ: národní identita a postkomunistická transformace společnosti*. Vyd. 2. Praha: Sociologické nakladatelství (SLON), 2010. 233 s. Studie; sv. 30. ISBN 978-80-7419-018-6.

CHARVÁT, Jan. *Současný politický extremismus a radikalismus*. Vyd. 1. Praha: Portál, 2007. 183 s. ISBN 978-80-7367-098-6.

JANDOUREK, Jan. *Slovník sociologických pojmů: 610 hesel*. Vyd. 1. Praha: Grada, 2012. 258 s. ISBN 978-80-247-3679-2.

KLÍMA, Bohuslav. *Mládež a dějiny: publikace výsledků mezinárodního dotazníkového šetření a výzkumu historického vědomí adolescentů se zaměřením na Českou republiku*. Brno: CERM, 2001. 199 s. ISBN 80-7204-191-6.

KONOPÁSEK, Zdeněk, ed. *Otevřená minulost: autobiografická sociologie státního socialismu*. Vyd. 1. V Praze: Karolinum, 1999. 371 s. ISBN 80-7184-755-0.

KUNŠTÁT, Daniel, ed. a MRKLAS, Ladislav, ed. *Historická reflexe minulosti, aneb, "Ostalgie" v Německu a Česku*. Vyd. 1. Praha: CEVRO Institut, 2009. 56 s. ISBN 978-80-87125-09-0.

LE GOFF, Jacques. *Paměť a dějiny*. Vyd. 1. Praha: Argo, 2007. 264 s. Historické myšlení; sv. 36. ISBN 978-80-7203-862-6.

LINHART, Jiří, ed., VODÁKOVÁ, Alena, ed. a KLENER, Pavel, ed. *Velký sociologický slovník*. Vyd. 1. Praha: Karolinum, 1996. 2 sv. ISBN 80-7184-311-3.

MAYER, Françoise. *Češi a jejich komunismus: paměť a politická identita*. Vyd. 1. Praha: Argo, 2009. 273 s. Historické myšlení; sv. 47. ISBN 978-80-257-0151-5.

MCQUAIL, Denis. *Úvod do teorie masové komunikace*. Vyd. 3. Praha: Portál, 2007. 447 s. ISBN 978-80-7367-338-3.

PROFANT, Martin. *Slovník vybraných pojmů k občanství: politicko-filosofický fragment slovníku k Základům společenských věd*. 1. vyd. Praha: SPHV, 2008. 215 s. ISBN 978-80-904187-6-9.

PRUŠA, Jiří. *Abeceda reálného socialismu*. Vyd. 1. [Praha]: Avia Consultants, 2011. 678 s. ISBN 978-80-260-0686-2.

REICHEL, Jiří. *Kapitoly metodologie sociálních výzkumů*. Vyd. 1. Praha: Grada, 2009. 184 s. Sociologie. ISBN 978-80-247-3006-6.

ROTHWELL, William J. *In Mixed Company: Communicating in Small Groups*. Boston: Cengage Learning, 2012, 528 s. ISBN 978-1-111-34685-0.

ŘÍCHOVÁ, Blanka. *Přehled moderních politologických teorií*. Vyd. 1. Praha: Portál, 2000. 304 s. ISBN 80-7178-461-3.

SCHRÖDER, Hans Joachim. *Die gestohlenen Jahre: Erzählgeschichten und Geschichtserzählungen im Interview: Der zweite Weltkrieg aus der Sicht ehemaliger Mannschaftssoldaten*. Tübingen: Walter de Gruyter, 1992, 1028 s. ISBN 3-484-35037-7.

ŠIMEČKA, Milan. *Obnovení pořádku*. 2. vyd. Londýn: Rozmluvy, 1984. 223 s. Edice Rozmluvy; 6. ISBN 0-946352-05-4.

URBAN, Lukáš, DUBSKÝ, Josef a MURDZA, Karol. *Masová komunikace a veřejné mínění*. Vyd. 1. Praha: Grada, 2011. 230 s. Žurnalistika a komunikace. ISBN 978-80-247-3563-4.

WELZER, Harald, MOLLER, Sabine a TSCHUGGNALL, Karoline. *"Můj děda nebyl nácek": nacismus a holocaust v rodinné paměti*. Vyd. 1. Praha: Argo, 2010. 207 s. Historické myšlení; sv. 51 Totalitarismus a šoa; sv. 12. ISBN 978-80-257-0228-4.

6.2 Internetové zdroje

BALÁŽOVÁ, Jarmila. Komunismus očima mladých lidí. In: *Český rozhlas: Studio STOP* [online]. 2006 [cit. 2014-03-20]. Dostupné z: http://www.rozhlas.cz/cro6/stop/_zprava/235356?print=1

ČERVENKA, Jan. Jak veřejnost vnímá pravdivost a úplnost zpráv českých médií?. http://cvvm.soc.cas.cz/media/com_form2content/documents/c1/a3626/f3/100902s_om90505.pdf [online]. 2009, s. 2 [cit. 2014-03-21].

GRACOVÁ, Božena. Poznatky z Výzkumu aktuální podoby výuky dějepisu na ZŠ a SŠ. *Historie a škola VI: Člověk, společnost, dějiny* [online]. 2007 [cit. 2014-03-13]. Dostupné z: <http://www.msmt.cz/vzdelavani/zakladni-vzdelavani/historie-a-skola-vi-clovek-spolecnost-dejiny-seminar-ke-koncepci-vyuky-dejepisu-na-zakladni-a-stredni-skole-klicove-kompetence-a-soucasny-stav-vzdelavani-v-dejepise?highlightWords=historie+%C5%A1kola>

JÍROVEC, Vojtěch. Když socha rozděluje obec aneb Zápotocký v převleku. In: *Česká televize* [online]. 2013 [cit. 2014-03-24]. Dostupné z:

<http://www.ceskatelevize.cz/ct24/regiony/255169-kdyz-socha-rozdeluje-obec-aneb-zapotocky-v-prevleku/>

MAŠEK, František Jan. *Hannah Arendtová a její podíl na formování teorie totalitarismu* [online]. Plzeň, 2013 [cit. 2014-02-21]. 90 s. Dostupné z: <https://otik.uk.zcu.cz/bitstream/handle/11025/8137/DP%20-%20Frantisek%20Jan%20Masek.pdf?sequence=1>. Diplomová práce. Západočeská univerzita v Plzni. Vedoucí práce prof. RNDr. Ivo Budil, Ph.D., DSc

NEČAS, Vlastimil, TRAMPOTA, Tomáš. Vývoj zkoumání účinků médií. *SOCIOweb* [online]. 2008, č. 3 [cit. 2014-03-21]. Dostupné z: <http://www.socioweb.cz/index.php?disp=temata&shw=302&lst=107>

OLÁH, Gábor. Collective Memory, Space and Meanings: Liberty Square in Budapest. *Czech Sociological Review* [online]. 2013, vol. 49, issue 5, s. 729- [cit. 2014-03-22]. DOI: 10.13060/00380288.2013.49.5.9.

Pokusy o zákaz komunismu v ČR. *Revue politika* [online]. 2005, č. 2, s. 2, 2008-12-03 [cit. 2014-03-22]. Dostupné z: <http://www.cevro.cz/cs/209692-pokusy-zakaz-komunismu>

VESELÁ, Lenka a PACLÍK, Jaroslav. Prokurátorka procesu s Horákovou dostala kvůli věku milost od prezidenta. In: *IDNES.cz* [online]. 2010 [cit. 2014-03-24]. Dostupné z: http://zpravy.idnes.cz/klaus-udelil-milost-brozove-polednove-prokuratorce-z-procesu-s-horakovou-1u2-/domaci.aspx?c=A101221_162113_domaci_vel

VLASÁK, Zbyněk. Paměť jde svou cestou, říká francouzská historička Françoise Mayer. *Novinky.cz*. 2010. Dostupné z: <http://www.novinky.cz/kultura/salon/191857-pamet-jde-svou-cestou-rika-francouzska-historicka-francoise-mayer.html>

ZÍDEK, Petr. Pustit Brožovou-Polednovou? Ne. In: *Lidovky.cz* [online]. 2009 [cit. 2014-03-24]. Dostupné z: http://www.lidovky.cz/zidek-pustit-brozovou-polednovou-ne-dso-/nazory.aspx?c=A090617_103211_ln_nazory_bat

7 PŘÍLOHA

Tabulka 4: Srovnání dnešního života a života před listopadem 1989 v různých oblastech – časové srovnání

	03/1998			01/2002			10/2006			09/2009		
	L	L/H	H	L	L/H	H	L	L/H	H	L	L/H	H
přístup k informacím	65	23	5	68	21	4	74	17	4	80	14	3
možnost cestovat	67	14	13	76	13	8	76	13	7	77	13	6
možnost svobodně žít	63	29	6	66	29	3	64	30	3	72	20	6
možnost otevřeně říkat své názory	59	28	10	58	29	12	60	29	8	65	22	9
přístup ke kultuře	35	36	25	41	37	18	42	35	20	55	31	11
životní úroveň	28	28	43	36	29	33	38	34	28	51	22	26
Váš soukromý život	31	45	23	37	45	17	37	43	17	45	35	18
Váš život celkově	–	–	–	–	–	–	39	36	25	45	32	22
osobní pohodu	31	35	32	37	38	24	38	37	24	44	32	23
volný čas	26	38	29	31	36	28	31	36	26	39	33	22
možnost ovlivňovat život v místě, kde žijete	21	45	22	29	48	17	31	48	12	38	42	12
péče o zdraví	17	36	46	24	39	36	32	39	29	36	31	32
pocit osobní perspektivy	20	21	44	26	25	37	26	29	31	32	24	32
možnost ovlivňovat politický život v naší zemi	21	39	25	22	47	21	23	47	18	31	41	18
společenské postavení	22	41	24	26	46	20	24	44	21	30	39	20
pracovní uplatnění	20	24	37	25	22	37	24	24	36	28	19	40
pocit bezpečí	9	18	72	13	24	62	16	23	61	24	26	49
pocit sociální jistoty	10	14	74	14	19	66	12	23	64	16	20	63
mezilidské vztahy	–	–	–	–	–	–	–	–	–	16	26	56
zabezpečení ve stáří	11	18	61	12	25	56	13	23	56	15	24	54

Zdroj: výzkumy CVVM. Dopočet do 100% tvoří odpovědi neví/netýká se.